

„De Darde Klokke”

Juni

2020

EDITIENUMMER

195

Drie moandeleks tidschrift veur Ommen

in samenwerking met Cultuurhistorisch Centrum Ommen

COLOFON

STICHTING DE DARDE KLOKKE

Voorzitter

H. Woertink
Telefoon 0529-452963

Secretaris

S. Schokkenbroek
Patrijsstraat 39
7731 ZL Ommen

Penningmeester

A. van der Vegt
Sperwer 34
7731 KB Ommen
Telefoon 0529-456317

CULTUURHISTORISCH CENTRUM OMMEN

Voorzitter

B.J. Warmelink
Telefoon 06-54347956

Secretaris

H.J. Feddema-van Elburg
De Schammelte 27, 7731 BL Ommen
w.feddema@home.nl
Telefoon 0529-463288

Penningmeester

H. Kortman
Telefoon 06-23944250

GEMIENSCHOP VAN OLL OMMER

Veurzitter

G.H. Steen
Telefoon 0529-454181

Schriefster

Wilma Runhart
De Haar 19, 7738 PV Witharen
wilmarunhart@hotmail.com
Telefoon 0523-676287

Penningmeester

H. Prenger
Telefoon 06-28956863

STREEKMUSEUM OMMEN

Den Oordt 7, 7731 CM Ommen
Telefoon 0529-453487

www.cco-ommen.nl
www.oudommen.nl

Drie moandeleks tidschrift veur
Ommen en de gemienschap van
Oll Ommen in samenwerking met
de Cultuurhistorisch Centrum Ommen

Redactieadres

Patrijsstraat 39, 7731 ZL Ommen
telefoon (0529) 46 31 11
e-mail 3eklokke@hccnet.nl

www.hko-ommen.nl

Lidmaatschap

- € 23,50 per jaar lidmaatschap CCO inclusief abonnement De Darde Klokke.
- € 25,50 per jaar bij niet automatische afschrijving. Betaling op IBAN NL97 RABO 0378 9039 77 t.n.v. CCO.
- Veur betaling van abonnement op De Darde Klokke € 6,- per joar. IBAN NL72 INGB 0003 0435 54 of NL08 RABO 0348 9059 04 t.n.v. 'De Darde Klokke' te Ommen

**Overname van artikelen
toegestaan met
bronvermelding.**

www.cco-ommen.nl
www.museum-ommen.nl

M E T D A N K A A N

Notarispost Ommen

Tuincentrum Jurrie Baas

Go Makelaars Weenink Jansen

Aannemersbedrijf M. van der Vegt

Jouw Printshop

Douwe's Dump

Rijwielen/Bromfietsen Brunink

Installatiebedrijf Groen Ommen

Autoschade Huysmans

Ommen Automaten

Bandenservice Ommen

Pearle Opticiëns

Schildersbedrijf Van Elburg

Dakdekkers- en Renovatiebedrijf

E. van der Linde Ommen BV

Café-Restaurant 'De Nieuwe Brug'

Slaapkenner Touwen

Stucadoorsbedrijf Rinus Zwanepol

Van Aalderen garage en tankservice

Dunnewind Groep BV

Bouwbedrijf Vonder BV

Berna's Hairfashion

Ekkelenkamp

lunch - patisserie - diner- ijsalon

M. Dunnewind Radio, TV en witgoed

Lennips groep Vastgoed Onderhoud

Takman Gereedschappen

Cents Autocentrum

Café-Restaurant 'Flater'

Wijnhof dranken & delicatessen

OCB Bouw bv

Kompanen

Restaurant-Catering 'De Bootsman'

H. Steen bv verhuizingen en transporten

Resto Oco

Bungalowpark 'Hoge Hexel'

Expert Westerman

Bentum Nijboer Notarissen

Hovenier Arjan van der Veen

Nijkamp Installatietechniek

Brasserie Tante Pos

Goudsmids Atelier & Juwelier Zandbergen

Bakkerij van der Most

Freesverhuur Ommen

Timmer- & Onderhoudsbedrijf Kleinlugtenbelt

Sportrijk fit & gezond Ommen

Kapsalon de Kapper

Van Elderen accounts belastingadviseurs

Zorgboerderij 't Schöttincksflier

De Lange Keukens

Culinair bij u thuis

Makelaarskantoor Sallands Goed

Huiske Hovenier

Van Kesteren Schoenreparaties

EP Ommen

Grondman Bouwservice

A. Visscher, hoveniersbedrijf

Wildthout, Hotel & Restaurant

Jumbo Ommen

Rina Ulders, uitvaartverzorging

Wij worden financieel ondersteund door Rabobank Vaart & Vechtstreek

Nummer 195

Dit nummer bevat - hoe kan het ook anders - een verwijzing naar een eerdere pandemie, de Spaanse griep.

Verder hebben we een uitgebreid assortiment: 300 jaar Landgoed Junne, tolwegen, de ijskelder in het Laar en andere interessante verhalen.

De kopij voor nummer 196 verschijnt omstreeks augustus 2020. Wij ontvangen uw kopij graag uiterlijk op 1 augustus 2020. **Reageert u tijdig als u iets wilt bijdragen.** Als de twintig pagina's gevuld zijn, zal het opschuiven naar het volgende nummer.

De historie van Ommen vertelt ons dat er ooit drie luidklokken hebben gehangen in het klokkenhuis van de (Hervormde) kerk in de Brugstraat. In het Rampjaar 1672 is een van deze klokken gestolen door soldaten uit het Munsterland onder leiding van de bisschop van Munster. Het is ze echter niet gelukt de zware koperen luidklok mee te nemen. De soldaten kwamen niet verder dan de haven. Het verhaal vertelt verder dat de zware koperen klok over boord is geslagen, in het water terecht kwam – van wat nu Burggraven wordt genoemd – en op de bodem ligt van een vroegere rivierarm van de Vecht. Vanaf het ontstaan van dit Ommer historisch tijdschrift wordt de ‘derde klok’ weer symbolisch geluid met de naam “De Darde Klokke”, de naam dus van dit tijdschrift geschreven in Ommer dialect.

Omslag: op de voorpagina de Ommer molen “De Lelie” voor de restauratie

De foto's in dit blad zijn aangeleverd door de betreffende auteur, uit het fotoarchief van het CCO / Oud Ommen of anderszins zoals aangegeven.

Het is nimmer onze bedoeling de rechten van derden opzettelijk te schaden.

.....	Blz.
Wereld in de ban van het Coronavirus	Dieks Horsman2
300 jaar Landgoed Junne	Gerrit Jan Hesselink4
Zeven dagen licht arrest	Herman van Elburg6
Tolwegen, tolhuizen en tollenaars	Ben Wösten7
Rieks eigen 'Canadees' bij bevrijding niet in beeld	Mannes Schoppink10
De ijskelder in Het Laar	Willem Bemboom12
Molen De Lelie	Harry Woertink18
Ommen, stad sinds 1248 met vesten omringd	Beschrijving van Nederland : 184119

Wereld in de ban van het Coronavirus

Honderd jaar geleden was het de Spaanse Griep.

door Dieks Horsman

Toen in november 2019 de eerste verschijnselen van dit gevaarlijke virus bij mensen voorkwam in China, heeft men toen daar te lang gewacht om het grootschalig te bestrijden en beperkende maatregelen bij de bevolking in te voeren.? Hierdoor heeft het virus zich misschien snel wereldwijd verspreid met de fatale gevolgen van vele duizenden zieken en doden. Ook ons land bleef niet gespaard.

Ondanks de beperkende maatregelen. Men werd aangeraden zoveel mogelijk thuis te blijven en vooral buiten anderhalve meter afstand van elkaar te houden. Scholen en vele andere openbare instellingen en bedrijven werden gesloten voor langdurige perioden. De bewoners van zorg- en verpleeginstellingen mochten geen bezoek meer ontvangen omdat ouderen toch tot de meest kwetsbare groepen behoren. Hierdoor voelden zich velen heel eenzaam.

Geschiedenis van vier pandemieën

In de wereldgeschiedenis kwamen al eerder zeer gevaarlijke besmettelijke ziekten voor. In

de jaren 1968 stierven er 1 miljoen mensen aan de Hongkong-griep.

De Aziatische-griep eiste in de jaren 1957-1958 eveneens 1 miljoen doden.

Veel meer doden vielen er in de jaren 1918-1919 met de Spaanse-griep. Toen zijn er wereldwijd 40 -50 miljoen mensen overleden. Tijdens de eindfase van de eerste wereldoorlog raakten veel soldaten in hun legerkampen in Frankrijk besmet. Doordat ze dicht op elkaar daar in de loopgraven verkeerden vielen er duizenden slachtoffers.

Nederland ook zwaar getroffen

In de zomer van 1918 kwam op 11 juli het eerste bericht van het eerste slachtoffer in ons land. Als een windvlaag des doods trok deze pandemie over de hele wereld. Sommigen stierven binnen twee of drie dagen. Het waren vooral jongeren en kinderen en zwangere vrouwen die het zwaarst werden getroffen. Zo stierven er twee jonge kinderen van een huisarts in Siddeburen, in de provincie Groningen. Het begon met hoge koorts, hoesten, hevige spier- en keelpijn, waar bij de longen vol liepen met bloed en vocht en de ademhaling niet meer mogelijk werd, met de dood als gevolg. Bovendien beschikte men toen nog veel minder dan nu over medische mogelijkheden voor genezing bij deze ernstige ziekte. Aanvankelijk wist men nog niet om welk virus het ging. Na veelvuldig onderzoek is in de loop der jaren duidelijk geworden dat het toen een soort influenza A-virus betrof, verwant aan de varkensgriep.

Ook de gemeente Ommen ontkwam niet aan de Spaanse griep

In de stad zelf maar ook in de buurtschappen werden mensen ziek en kwamen te overlijden. Bij twee van onze naaste burens was er een sterfgeval. In het gezin van Frits Huisjes stierf zijn vrouw, moeder van vier jonge kinderen: Fennigje, Aaltje, Hendrik en Hendrik Jan. Bij onze ander burens de familie Bennink is hun dochter Hendrikje op de leeftijd van 19 jaar overleden. Kort daarvoor verleende zij huishoudelijke hulp bij een oom en tante in Arriën die ook leden aan deze gevaarlijke besmettelijke griep. Bij haar thuiskomst in Dalmsholte bleek zij ook besmet en na enkel dagen is zij toen overleden. Wat een verdriet in deze beide en zoveel andere gezinnen.

Ook mijn moeder was in dat jaar in verwachting van haar tweede kind. Gelukkig bleef zij gezond.

Ook in onze familiekring was er een slachtoffer, onze tante Jennegien Horsman-Weerts uit Gramsbergen. Haar man Evert Jan Horsman, geboren -18-03-1882 in Varsen bij Ommen ging al op jeugdige leeftijd graag helpen als bakkersknechtje bij bakker van Elburg (bakker van Geldom) in de Bernerstraat in Ommen.

Dieks Makkinga vertelde ons hierover voorheen in zo bekende rubriek, *AK DE OOG 'N DICHTE DOE* "In mien jonge jaor, n woon 'n daor Hendek Jan van Elburg met in zien huus een winkel, en een bakkeri'je. Iene van de mooie plekkies in Omm 'n. Hij was een vriendelek zachtmoedig man en een echte kindervriend. Vake mogge wi'j as kinder in de bakkeri'je kom 'n en dan kreege wi'j ok iets lekkers mee. Elke zaoterdag gunge wi'j altied naor die winkel umme de bosschoppe 'n te haal 'n en een krintenstoete. Ok verkoggen ze daor olienutties die ze zelf braan 'n. En met Sinterklaos bakken ze altied hele lekkere taai-poppe 'n. Zien beide zoons Gait en Ap hulpen ok in de bakkeri'je. Later kwaamp daor in det pand de bromfietsenzaak van Piet Lub en no 'j al wier jaor 'n de bekende fietsenzaak van Berend Jan Brunink".

En bij die bakker leerde dus Evert Jan Horsman uit Varsen zijn eerste vakbekwaamheid in de bakkerij. Hij vertrok enkele jaren later naar een bakker in Gramsbergen en daar ontplooidde hij zich tot een bekwame bakker en kruidenier in het ruime winkelpand plus bakkerij en met daarnaast de ruimte voor de boerderij. Een combinatie die voorheen vaker voorkwam. Dit alles onder één dak aan het karakteristieke Meiboomplein in het centrum van Gramsbergen. Evert Jan nam later het hele bedrijf van zijn baas over en werd eigenaar van dit grote pand. Hun zoon Freek werd ook bakker, zijn broer Albert was werkzaam als boer en kruidenier, tevens venter en Gerard was boer. Albert en Gerard woonden met hun gezinnen direct naast de bakkerij in twee woningen door hun vader aangekocht. Hun zus Jantje hielp zowel in de drukke winkel als in de huishouding. In 1918 werd moeder Jenne-gien ernstig ziek. Het bleek de zo gevreesde Spaanse Griep te zijn waaraan zij is overleden. Haar man Evert Jan Horsman, onze oom moest alleen verder met toen nog vier jonge kinderen. Hij is niet weer hertrouwd. Hij was de oudste broer van mijn vader, Albert Horsman.

Van winkelpand naar een regionaal Museum

Na drie generaties kreeg dit ruime centrale winkelpand aan heel andere bestemming. Het monumentale pand werd gerenoveerd en omgebouwd tot een Historisch Cultureel Informatiecentrum voor het Vechtdal waar men kennis kan maken met de cultuur en historie van het natuurrijke Nederlandse en Duitse Vechtdal. Dit allemaal aan het pittoreske Meiboomplein. Archeologische vondsten uit deze streek over duizenden jaren geleden zijn hier te bezichtigen.

Wat is een Meiboom? Het is een versierde boom die werd geplant of geplaatst op het stads-of dorpsplein of Brink. De meiboom werd in optocht met versierde wagens vergezeld door een muziekkorps met o.a. vrolijk spelende waldhoorns naar de bestemming gebracht. Aan de top van de boom was een meidoortak bevestigd. Eenmaal geplaatst werden er door meisjes reidansen rondom de boom uitgevoerd.

Op sommige plaatsen golden weer andere gebruiken zoals het plaatsen van zo'n Meiboom naast een nieuw te bouwen huis of stal waar het dak nog ontbrak. Een eeuwenoude traditie die voorspoed en vruchtbaarheid symboliseerde. Deze gewoonte wordt ook wel gehandhaafd zonder Meiboom maar dan wel met het drinken van een gezellig borreltje of het z.g. balken- of pannebier.

Een tweede golf in het jaar 1919

Maar nu in ons verhaal weer terug naar de vorige pandemie, de Spaanse Griep. Inderdaad nadat de golf in 1918 was geluwd laaide de besmetting een jaar later weer op. Bijna nog erger dan een jaar eerder. Wel werden er toen maatregelen getroffen om het virus te beperken. Deze tweede golf duurde tot maart 1920.

Ontdekking van het virus

Marinus Beijerinck uit Gorssel ontdekte in 1898 dat bepaalde ziekten veroorzaakt werden door micro-organismen die kleiner zijn dan bacteriën. Hij noemde deze ziekteverwekker een virus. Hij wordt door virologen dan ook erkend als ontdekker van het virus en grondlegger van de virologie. Pas na zijn dood in 1931 met de uitvinding van de elektronenmicroscopie werd door de sterke vergroting het virus zichtbaar.

Bovenstaand verhaal is gebaseerd op de huidige Corona omstandigheden, mondelinge overleveringen van mijn ouders over de Spaanse griep en het internet.

300 jaar Landgoed Junne

door Gerrit Jan Hesselink

Het afgelopen jaar werd op een bewonersbijeenkomst in Junne stil gestaan bij het 300-jarig bestaan van Junne als landgoed. Junne.

Als buurtschap Junne bestaat al veel langer, oudheidkundige vondsten o.a. in Mariëberg geven aan dat in deze gebieden al heel lang sprake is van bewoning. Geschiedkundigen gaan ervan uit dat 5000 jaar geleden hier al sprake was van bewoning. Er werd vanuit gegaan dat aan het begin van onze jaartelling de opkomst van landbouw en veeteelt echt kwam. De huizen en schuren werden toen beter en in die tijd zijn ook de essen ontstaan. Cultuurhistorisch en landbouwkundig zeer waardevolle gronden. Honderden jaren van

bemesting met mest uit de schaapskooi heeft een dikke humuslaag doen ontstaan, waardoor de essen zijn opgehoogd. Het gevolg is een teellaag van 80 tot 100 centimeter, ook nu nog zeer goede grond.

Het is jammer dat in de 19e eeuw en ook later een deel van deze gronden is in gepoot. Op de essen werden rogge, haver, boekweit en later ook aardappelen verbouwd. In de nazomer spurrie en stoppel knollen. Op de lagere graslanden langs de Vecht werden de koeien geweid en werd gehooïd. Boeren meenden dat op de essen geen gras wilde groeien. De praktijk heeft ons geleerd dat er nu best gras wil groeien, hetzelfde geldt voor snijmais

Vroeger liepen op de heideveld schapen ze werden geweid door een jongen van 12 tot 14 jaar. Het cao-loon bestond uit kost en inwoning en wat geld voor de vaak kinderrijke gezinnen. Men had dan weer een eter minder en dat scheelde ook weer. Het strooisel van de schapen bestond uit heideplaggen, de schapen gingen 's nachts naar binnen voor de mest. Het mestprobleem van toen was te weinig mest.

Op de bijeenkomst in Junne werd aandacht besteed aan 300 jaar landgoed. Op verzoek van het landgoed hadden twee inwoners van de oude buurtschap een boekje samengesteld met als titel "300 jaar landgoed Junne". De eerste boekjes werden aangeboden aan de rentmeester en de oudste Junner, de heer H. Vogelzang. In dit boekje komen een aantal inwoners aan het woord en doen vakantiegangers hun verhaal.

Eerder verschenen in 2006 het boek "Junne en haar bewoners" een boek waar nog steeds belangstelling voor is, mede door de komst van nieuwe bewoners.

In mei 2018 werd het landgoed verkocht aan verzekeraar ASR. Het begin van Junne als landgoed was in 1718 toen Werner van Palland erve "de Brakel" aankocht. Als er een boerderij te koop kwam werd het meest gekocht door Van Palland.

Overigens zijn nooit alle boerderijen in bezit van het landgoed gekomen, vijf boerderijen zijn altijd particulier gebleven. De laatste jaren neemt het aantal particuliere eigenaren weer toe, doordat het landgoed nu ASR vrijkomende woonboerderijen verkoopt op een erfpacht constructie.

Verschillende eigenaren zijn er in die 300 jaren geweest, in de loop der eeuwen zijn een aantal boerderijen verdwenen. Na de Van Pallands werd een aantal Twentenaren eigenaar van Junne, de marke Junne is opgeheven in 1846. In 1858 werd Junne verkocht aan Mr.

JOUW printshop

digitaal drukwerk

Vrijthof 5c
7731 CN Ommen
Telefoon (0529) 45 13 51
www.jouwprintshop.nl

GOUDSMIDS ATELIER
ZANDBERGEN

Vrijthof 7 - 7731 CN Ommen - Telefoon: 0529 456 111
www.juwelier-zandbergen.nl

Huiskes HOVENIER

Varsenerweg 14, 7731 PZ Ommen
Telefoon 06-21488936
email: info@huiskeshovenier.nl

Jaap Huiskes

OMMER AUTOMATEN

ZORGBOERDERIJ

BOERENGOLFBOERDERIJ.NL

* Schöttincksflier

Gerjande en Alex Buitenhuis-Veurink
Karshoekweg 1
7737 PP Stegeren
0529 45 72 70
gjdveurink@hetnet.nl
www.schottincksflier.com

Dè zorgboerderij voor dagbesteding voor (jong) volwassenen en ouderen

Voor professioneel autoschadeherstel

ABS Huysmans
autoherstel Ommen

Strangeweg 20
7731 GW Ommen
Tel. (0529) 451146
info@abshuysmans.nl
www.abshuysmans.nl

stichting duurzaam repareren

gratis vervangend vervoer

4 jaar BOVAG garantie

ISO 14001/9001/
BOVAG gecertificeerd

DOUWE'S

DUMP

DUMP, OUTDOOR & MORE

STRANGEWEG 9, OMMEN

0529 451184

WWW.DOUWESDUMP.NL

Bandenservice Ommen B.V.

voor volledig technisch onderhoud

Bosch Car Service

GECERTIFICEERD

BOVAG

Nieuwelandstraat 1
7731 TH Ommen
Tel. (0529) 45 37 84
www.bandenserviceommen.nl

GROTE EN KLEINE BEURTEN

OOK VOOR
APK-KEURINGEN

BRUNINK

Rijwielen | Bromfietsen

B.J. Brunink

Bermerstraat 1, 7731 CZ Ommen, Telefoon (0529) 45 14 70
(tegenover Postkantoor)

bakkerij
VAN DER
MOST

Brood | Banket | Lunchroom | Chocolaterie
www.bakkerijvandermost.nl

Lennips groep
VASTGOED ONDERHOUD

schilderwerk totaal onderhoud uniplan 24-uur
glasservice schilderwerk 24-uur glasservice uni
totaal onderhoud 24-uur glasservice uniplan
schilderwerk totaal onderhoud 24-uur glass

- totaal onderhoud
- schilderwerk
- onderhoudsplan
- 24-uur glasservice

Vestiging Hardenberg T 0523 272051
Vestiging Ommen T 0529 450313

www.lennips.nl

SCHILDERSBEDRIJF

van Elburg
GLAS- VERF- BEHANGSPECIAALZAAK

Van Elburg Ommen
Schurinkstraat 22a - 7731 GD Ommen
Tel. [0529] 45 24 41 - Fax [0529] 45 62 56

Rina Ulders
Uitvaartverzorging

Uitvaartverzorging met:

Liefde, Respect & Aandacht

*Wij staan 24/7 voor u klaar,
ongeacht waar en hoe u verzekerd bent*

06 50661632

www.uitvaartverzorgingrinauulders.nl

Cents
Autocentrum

Brink 58
7731 TG Ommen
Tel. 0529 46 99 00

Uw Renaultdealer voor het Vechtdal

www.cents.nl

Go!
makelaars

Weenink
JANSEN

Je huis verdient het!
0529 45 11 21 | weeninkjansen.nl

slaapkenner
TOUWEN

ervaar het verschil

Een goed slaapadvies
begint bij Slaapkenner Touwen

Schurinkstraat 26A ■ 7731 GD Ommen
Telefoon (0529) 451716
Fax (0529) 456672
Partner van Vivante Touwen Be Home

E-mail: info@vivantetouwen.nl

Het comfort van nu, het gevoel van toen
de kwaliteit van
de Lange Keukens

Eskampweg 4a, 7731 TA Ommen.
Tel. 0529 - 46 25 00
Fax: 0529 - 46 26 00
www.delangekeukens.nl

de Lange
keukens

Het lekkere leven

Restaurant Pannenkoekenhuis
Zalencentrum en Catering

"De Nieuwe Brug"

Een Omme(n)tje waard!!

met speeltuin

Familie Loode
Lemelerweg 13
7731 PR Ommen
Tel. (0529) 45 17 23
www.denieuwebrugommen.nl

BERNA'S
HAIR FASHION

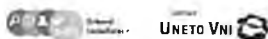
Markt 14 - 7731 DB Ommen
Telefoon 0529 45 63 94 - www.bernashairfashion.nl

GROEN

INSTALLATIETECHNIEK

- Sanitair
- Service en onderhoud
- Zonne-energie
- Warmtepompinstallaties
- Elektra
- Loodgieterswerk
- Centrale verwarming
- Dak- en gootwerk

Patrijsstraat 3-5, 7731 ZL Ommen
Tel. (0529) 45 22 03
www.installatietechniek-groen.nl

Arjan van der
Veen

hoveniersbedrijf

www.arjanvanderveen.nl
Woestendijk 2 • 7738 PL Witharen
T 0523 - 676116 • M 06 - 506 450 81

ontwerp
aanleg
onderhoud
vijvers
boomverzorging
renovatie
sierbestrating

Peitz uit Almelo dit duurde tot 1873 toen werd het landgoed opnieuw verkocht aan Johan Heinrich Wilhelm Lups een schatrijke Duitser uit Hannover. Ook bezit hij het kasteel Biljoen bij Velp, L. Lups had buiten Junne bezittingen aan de Groene Jager, Varsen en Ommerschans.

Het bekende zwaard van de Ommerschans werd op zijn grond gevonden. Lups bracht de Duitse rentmeester Seemann mee evenals een Duitse dienstbode, Anna Munstermann. Later werd een zoon van Lups eigenaar.

In 1931 werd het Landgoed Junne bij publieke verkoop verkocht aan de familie Bentinck te Beerze. Zij woonden op het huis Beerse. Mevrouw Bentinck deed Junne. Voor de dagelijkse gang van zaken was de rentmeester Seemann.

Maar Mevrouw was nauw betrokken, zij was zeer sociaal voelend en daarnaast een begaafd schilderes. Voor Junne was de tijd van mevrouw een hele goede tijd.

Toen zij op 29 juni 1939 overleed in het ziekenhuis te Zwolle, na een botsing met de trein, was dit een enorme klap voor haar familie, maar vooral ook voor de buurtschap die haar verloren had.

Eind 1938 werd Junne voor 400.000 gulden verkocht aan Amstleven een verzekeringsmaatschappij te Amsterdam. Het beheer kwam bij de Heide Mij en een andere tijd brak aan.

Na de tweede wereldoorlog werd na een aantal fusies Delta Lloyd de eigenaar en nu mei 2018 ASR.

Op het platteland verandert alles: minder boeren, meer burgers in de buurtschappen!

In Junne is het goed wonen, dat vinden de nieuwkomers, maar ook de gezinnen die er altijd gewoond hebben. Door afsluiting van de Vechtbrug over de stuw voor zwaar verkeer, is het rustig geworden. De bewoners hopen dat dit zo blijft. De bevolking verandert, boerderijen worden woonboerderijen er komen extra huizen door de "rood voor rood regeling". Dat betekent extra huizen voor afgebroken bedrijfsgebouwen.

De één of twee boeren die overblijven zijn de nieuwe stadsboeren van de 21e eeuw. Dit kan heel goed gaan als burger op het mooie platteland.

Als er verdraagzaamheid is kan het leven op het land in Junne goed zijn.

Jeanne Speelman, echtgenote van M.R. baron Bentinck, eigenares van Junne 1932-1938

Zeven dagen licht arrest

door Herman van Elburg

Ik was als jochie van amper 19 jaar ingedeeld als dienstplichtige bij de luchtdoelartillerie en was in opleiding voor radarvuurleidingsmonteur. Die opleiding werd verzorgd door het Regiment Verbindingsstroepen in de Simon Stevinkazerne in Ede.

Dit verhaal werd toegestuurd n.a.v. het verhaal in nr. 194 van Marietje Luttes over Henk Letteboer.

Tijdens het vrijdagmiddagappel voorafgaand aan het weekendverlof, staat de hele kazernebevolking aangetreden op de appelplaats (een betegelde rechthoek van ongeveer 4 voetbalvelden groot). Naar schatting 32 pelotons soldaten met hun sergeant-pelotonscommandant ervoor! Voor elke 8 pelotonscommandanten staat een kapitein compagniescommandant (3 sterren op z'n kraag) De 4 kapiteins zijn weer ondergeschikt aan de kazernecommandant (een luitenant-kolonel = overste met 1 balk en 2 sterren op z'n kraag).

De 32 sergeanten brengen rapport uit aan de 8 kapiteins, die op hun beurt rapport uitbrengen aan de kazernecommandant.

Het enige, dat daarbij door de ondergeschikten aan hun meerdere wordt overgebracht is: **“Niemand onwettig afwezig!”** Dan neemt de luitenant-kolonel het commando over. Een man met een nogal fors rood hoofd en dito snor. Terwijl hij over die *“hele”* appelplaats een bevel begint te *“schreeuwen”* moet ik vreselijk m'n best doen om niet in de lach te schieten, wat me vrij redelijk gelukt.

Na afloop worden alle pelotons afgemarcheerd en gaat iedereen met weekendverlof.

Toen ik de maandag daarna weer terugkwam in de kazerne moest ik op rapport komen bij de compagniescommandant. Dat bleek kapitein H. Letteboer te zijn. Ik had toen nog nooit van hem gehoord. Ik kende alleen de politiemans uit Ommen.

Hij vroeg waar ik vandaan kwam. Dat had 'ie natuurlijk al lang nagekeken! Hij deed verder ook niet vervelend tegen me maar zei, dat hij *“helaas”* genooddaakt was (door z'n baas) om mijn gedrag op de appelplaats te toetsen aan de krijgstucht en mij te straffen met 7 dagen licht arrest.

Nou stelt dat niet veel voor, het komt er op neer dat je gedurende 7 dagen de poort niet uit mag en dat is niet erg, ware het niet dat op welke doordeweekse dag die straf ook ingaat, er altijd een weekend in zit ... en **dat** is heel erg ... vooral als je stevig verkering hebt!!

Ik heb pas veel later begrepen wie en wat Henk Letteboer was en voel me met terugwerkende kracht vereerd door hem gecorrigeerd te zijn.

Oktober 1942 in Canada,
Henk Letteboer

Op 6 januari 2002 is te Gorinchem op de leeftijd van 85 jaar overleden Henk Letteboer, luitenant-kolonel b.d. van het Wapen van de Verbindingsdienst

IN MEMORIAM

Met leedwezen heeft de Militaire Inlichtingendienst kennis genomen van het overlijden van HENDRIK LETTEBOER Luitenant-kolonel b.d. van de Verbindingsdienst

- *Officier in de Orde van Oranje-Nassau met de zwaarden*
- *Drager van de Bronzen Leeuw*
- *Drager van het Kruis van Verdienste*
- *Drager van het Oorlogsherinneringskruis*
- *Drager van het Verzetsherdenkingskruis*
- *Drager van het Ereteken voor Orde en Vrede met de gespen*
- *Drager van The King's Medal of Courage*

Na zijn opleiding als parachutist en telegrafist werd hij - op zijn verzoek zonder ontvangst comité - in juni 1943 gedropt boven de Ommense hei. Zo kwam men achter het 'England Spiel' van de Duitsers, waarin iedere agent die om een ontvangstcomité verzocht, werd opgevangen door de Duitsers. Vanaf dat moment was hij de enige betrouwbare verbinding tussen het Verzet in Nederland en Londen. In februari 1944 werd hij door de Duitsers gepeild. Londen gaf hem 'wacht uit' en riep hem enige tijd later op. Hierdoor hadden de Duitsers de gelegenheid om hem nauwkeurig te lokaliseren en werd hij opgepakt. Eind 1944 zat hij nog in Nederland in de cel en werd toen overgebracht naar een concentratiekamp in Duitsland. Bij de geallieerde opmars werd hij in 1945 bevrijd.

Tolwegen, tolhuizen en tollenaars

Vroeger was Ommen omsloten door tolwegen en tolbruggen
door Ben Wösten

Het heffen van tol bestaat al eeuwenlang, het dateert in ieder geval al uit de Romeinse tijd. Ook in Bijbelverhalen komt tolheffing door tollenaars voor. In Lucas wordt het een en ander hierover beschreven. Tollenaars komen er niet goed van af. Ze worden vergeleken met Farizeeërs. Beiden hadden geen goede naam en werden aangeduid als zondaren. De tollenaars uit de bijbel inden met alle mogelijke middelen buitensporige belastingen. Wat toen gold is in de moderne tijd niet meer van toepassing op tollenaars. Het zijn in de latere tijd eerlijk werkende mensen die normale arbeid verrichten en daarvoor als zodanig werden beloond. Hoe dan ook, tollenaar is een zeer oud beroep.

Tolheffing op wegen en vaarten

Het heffen van tol was oorspronkelijk een middeleeuwse vergoeding die betaald moest worden voor het gebruik van wegen. Aanvankelijk ging het vooral om riviertollen. Toen de landwegen werden verbeterd werd de wegentol belangrijker. Tijdens de Franse overheersing werd het tol heffen afgeschaft, maar later vanaf 1815 weer ingevoerd door Koning Willem I. Deze 'Rijkstol' werd gebruikt voor het onderhoud en de verbetering van de wegen. Vanaf 1935 werden de meeste tollen opgeheven.

Veel wegen en ook waterwegen waren vroeger in bezit van particulieren zoals Land- en kasteelheren. Zij hieven tol om aan inkomsten te komen voor zichzelf en nog niet zo zeer voor het onderhoud van genoemde wegen. Aan die wegen stond het tolhuis of tolgaarders-woning en de wegen waren afgesloten met een tolhek of slagboom. Hierbij stond een zogenaamd toltarievenbord waarop te lezen viel welke tol voor voer- of vaartuigen en personen betaald moest worden.

Aan het eind van het tolsysteem nam de centrale of regionale overheid de belasting van de wegen over door de invoering van wegenbelasting. Men kan stellen dat er feitelijk niet zo heel veel veranderde behalve dan dat de zogenaamde tolheffing veranderde in wegenbelasting zoals we deze nu kennen. Zo ongeveer tot de jaren dertig van de vorige eeuw werd in ons land en dus ook in Ommen tol geheven. Op bijna alle toegangswegen naar onze stad moest men tol betalen om van de weg gebruik te mogen maken. De tollenaar zelf woonde in een zogenaamd 'tolhuis' dat meestal vlak aan de weg stond zodat de tollenaar het verkeer goed in de gaten kon houden.

Toltarieven

De tarieven voor tol lijken misschien niet eens zo heel hoog. Het ging meestal om een paar luttele centen. Als men het echter vergelijkt met het loon dat bijvoorbeeld een arbeider verdiende in die tijd, dan krijg je er toch een ander idee bij. De hoogte van het loon was voor genoemde arbeider in 1840 tussen de 75 en 100 centen per week. De werkweek was vaak meer dan 38 uur. Bij het passeren van de tol zat je dus al gauw op één uurloon of meer. Als je het vergelijkt met wat men in de huidige tijd moet betalen voor gebruikmaking van de wegen in bijvoorbeeld Frankrijk als je op vakantie gaat, is dat in verhouding minder duur dan de tolheffing van toen. Maar die tolwegen van nu zijn dan ook wel heel wat anders dan de zand- of half verharde wegen van destijds.

Tolhuizen in Ommen

Besthmen

In Besthmen stond een tolhuis op de splitsing van de wegen naar Den Ham, Lemele en Hellendoorn nabij de Besthmenermolen. In 1800 werd de weg verhard met grind van de Lemelerberg. Tegelijkertijd kreeg Baron van Pallandt het beheer over deze weg en verkreeg van Koning Willem III het recht van tolheffing. Toen dit tolhuis niet meer in gebruik was en er geen tol meer werd geheven, is het afgebroken en weer op-

Het Besthmener tolhuis bij het streekmuseum

gebouwd bij het streekmuseum. Nu is het daarvan een onderdeel en vooral ingericht met oude werktuigen en gereedschappen.

Laarbrug

Aan de Zwolseweg, richting Vilsteren, staat het tolhuis net bij de overgang van de Regge. Om vanuit Ommen door het Laar in Vilsteren te komen moet rivier de Regge overgestoken worden. Dit kon tot in de vijftiger jaren van de voorgaande eeuw via een ophaalbrug-

getje. Tot 1942 moest hiervoor tol betaald worden. Het tolhuis staat nu niet dicht meer aan de weg omdat de weg met brug verlegd zijn voor een betere doorstroming van het verkeer. De oude brug is in de 2e wereldoorlog vernield. De nieuwe brug is verder naar het Noorden komen te liggen. De meeste tolhuizen hadden aan de voorkant een soort erker waardoor de tolgaarder beter zicht had op de weg. Tolgaarder vanaf 1931 was hier Jan Kelder. Zijn bijnaam was

‘Jan Joesien’ en hij had maar één arm. Zijn voorganger was J. Wolskamp. Bij hem kon je eikels en kastanjes brengen voor de verkoop. De tolheffing hier bij Laarbrug eindigde in 1942.

Arriën

Hier wordt het eertijdse tolhuis nog steeds bewoond en is als zodanig nog redelijk intact. Alleen de voorgevel is verbouwd. De eerste tolgaarder was in Arriën de heer Brunink uit Hardenberg. De laatste tolgaarder hier was zijn kleinzoon Berend de Lange. Hij gaarde hier tol tot 1923. Hierna werd het door de samenvoeging van Stad en Ambt Ommen opgeheven.

Tolhekke Hoogenraven in Arriën

Het tolhuis was eigendom van baron Bentinck. Vanaf 1940 woont hier de familie Meijer, eerst de ouders met gezin en nu nog een broer en zus.

Vechtbrug bij Ommen

Ook de stad Ommen zelf had met tolheffing te maken. Dit was al voordat de brug over de Vecht er was. Bisschop Otto II van Utrecht had hier bij de doorwaadbare plaats al heel lang een zogenaamde ‘veerstal’. Als men wilde oversteken, moest er een tol betaald worden. Diezelfde bisschop had hier bij Ommen een grote krijgsmacht verzameld om te strijden tegen Rudolf van Coevorden. Deze heer lag met de bisschop overhoop. Daarbij ging het vooral over het heffen van tolgelden. Deze tolgelden werden eerst namens de bisschop geïnd maar later ging men over tot het verpachten daarvan. In 1434 pachtte de stad Ommen zelf dit recht. Een vaste oeververbinding bleek al spoedig noodzakelijk. De stad trof een overeenkomst met Hessel Mulert, die toezegde de brug te zullen leggen. Bisschop David van Bourgondië gaf toen officieel daarvoor vergunning. Stad Ommen draaide op voor de kosten van de brug en kreeg toestemming om tolgeld te heffen van allen die over de brug wilden gaan. Van dit recht heeft Ommen tot 1923 gebruik gemaakt. Wie de Vecht dus wilde passeren om in de stad te kunnen komen moest eerst een paar duiten betalen.

De brug met het stadhuis

Maar men kon hier ook in natura betalen. Boeren betaalden vaak met een bepaalde hoeveelheid rogge, die toen ‘bruggerogge’ werd genoemd. Aan de linkerkant van het oude gemeentehuis, gezien vanaf de Brugstraat, stond vroeger het tolhuis. In 1532 werd er zogenaamd een bruggehuis gebouwd. In het jaar 1758 werd dit huis uitgebreid met een bruggekamer. De inning van de tol werd door de stad verpacht aan derden. In 1638

moest voor die pacht 63 goudgulden worden betaald. In 1668 werd de tol verpacht aan Claas Peters voor 24 mud rogge. De inwoners van de stad zelf hoefden geen tol te betalen en waren daarvoor vrijgesteld. Maar personen uit andere gemeenten en ook die uit het Ommer kerspel moesten wel betalen. Er bestond wel de mogelijkheid tegen betaling van een jaarlijks bedrag de bruggetol af te kopen zowel met geld als met rogge. In 1713 deed zich op een gegeven moment nog een eigenaardig geval voor. Enkele kleine boeren uit het Ommer kerspel beklagden zich bij de Drost van Salland dat zij, zondags uit de kerk komende, door de Stadsbruggemeester gewelddadig werden aangerand. Hij trok zelfs hunne 'pijen' uit en liet hen naakt lopen om hen te dwingen meer bruggerogge te betalen dan zij verplicht waren. De Drost stilde uiteindelijk dit geschil. Ook schippers die met hun schuiten door de brug gingen, moesten tol betalen. Aanvankelijk was dat een stuiver per keer. Toen in 1802 deze tol werd verhoogd tot twee stuivers, leidde dit tot grote moeilijkheden tussen de schippers en de toenmalige bruggemeester Herman Bos. In 1821 was er weer een akkefietje. De pachter van de tol Peter van Munster diende bij de burgemeester een klacht in dat de schippers, H. Schonekamp, J. Evers, J. Arendshorst, D.J. Valk en H. Wesselink uit Zwolle, J.H. Wesselink, H. Wenink en H. Wolters uit Dalfsen en G. van Elburg en H. Podde uit Ommen op 7 maart van dat jaar met hun schuiten de brug waren gepasseerd zonder de verschuldigde tol van 5 cent per schuit te betalen. De gehele opbrengst van de tol in bij voorbeeld het jaar 1839 bedroeg in geld gerekend f 551,--. Een deel hiervan was in cash betaald en de rest in rogge. In 1923 werd zoals eerder vermeld is de tolheffing afgeschaft. (Bron G. Steen)

Tolhekke in Witharen

Wanneer de eerste bewoners neerstreken in Witharen is niet precies te zeggen. Wel is bekend dat de stad Ommen in 1809 aldaar tolheffing invoerde.

Het ons bekende tolhuis stamt uit 1856. Het is zogezegd een historisch juweeltje. Het stond als monument van de gemeente pal aan de weg die door het dorp liep.

De laatste tijdelijke bewoner is bioloog Cees Zoon. Hij kocht dit aloude leegstaande tolhuis in 2011. Vanaf 2014 is de heer Zoon begonnen met een drastische renovatie van het in slechte staat verkerende pand. Het pand staat er nu bouwkundig weer heel goed bij. Het tolhuis, dat ook als boerderij dienst deed, werd in 1922 gekocht door de familie Nijenhuis. Daarvoor woonde er de familie Boezelman.

Gerridina Nijenhuis-Steen inde de tolgelden voor de gemeente Ommen. Vanuit de voorkamer kon ze beide zijden van de weg goed in de gaten houden. De tol voor een paard met wagen bedroeg 15 cent. Voor een motorfiets moest 7 centjes worden betaald.

Dochter Mina nam later de zaken van haar moeder over. In dit tolhuis was vanaf het begin van de vorige eeuw ook een telefooncentrale voor de omgeving aanwezig. De tolheffing is hier in 1926 op geheven

Eerde

Tolhuis op het landgoed Eerde tussen Den Ham en Ommen aan de Hammerweg in de nabijheid van kasteel Eerde. Dit tolhuis staat er nog steeds en wordt nog bewoond. Het staat zo'n beetje schuin tegenover de ingang van de Janmansweg in de Eerder Achterbroek.

Eerde

Bruggentol

In de tijd dat er nog veel schippers turf en landbouwproducten vervoerden door kanalen of zogenaamde wjken of wieken, moest er ook nog een soort van tol betaald worden.

Bij de meeste bruggen die gepasseerd werden werd geacht dat ze een duit in een klompje deden die de brugwachter of bruggemeester met een hengel aanreikte. Dit herhaalde zich bij elke brug die gepasseerd moest worden.

Onbekende schets uit de 19^e eeuw van een Ommer tolhuis. Het is niet bekend waar dit tolhuis zich precies bevond.

Rieks eigen 'Canadees' bij bevrijding niet in beeld door Mannes Schoppink

Riek van der Zwaag-Van der Linde (89) woont al 68 jaar in Canada. Maar ze bracht haar kindertijd door in Witharen en daar behoorden ook de oorlogsjaren toe.

Ontario

Hendrika (Riek) van der Linde werd geboren op 31 oktober 1930 aan de latere Rondweg (destijds 'Witharen T6') in Witharen. Zij was het achtste van het in totaal tien kinderen tellende gezin van Jan van der Linde (1896-1979) en Gerritdina van der Linde-Breukelman (1895-1973). Ze werd genoemd naar haar oudere zusje Hendrika, dat enkele maanden ervoor op 3-jarige leeftijd was overleden. De ouders waren afkomstig uit Archem en Diffelen en waren na hun in 1918 te Hardenberg gesloten huwelijk neergestreken op Witharen.

De familie Van der Linde, kort na de oorlog. Van links naar rechts: Egbert (1919-2006), Annie (1935-2020), Siena (1925), Hendrika (Riek, 1930), Hendrik (1922-2006), Dina (1929-2016), Hendrikje (Hennie, 1920-2003), Gerrit (1923-1957) en Jantina (1932). Daaronder moeder Gerritdina (1895-1973) en vader Jan (1896-1979).

Op de boerderij waren niet alleen koeien, maar vooral ook veel kippen. Na de oorlog emigreerden vier dochters Van der Linde met hun echtgenoten naar Canada. Hennie en Gerrit Kamphof gaven in 1950 het startsein, in 1951 volgden Siena en Evert Makkinga, in 1952 Riek en Jan Hendrik van der Zwaag en in 1954 Annie en Hank Wesselink. Aanvankelijk was de provincie Manitoba nog in beeld, later concentreerden de

'Dutch emigrants' zich rond Thunder Bay (Ontario). Riek en Jan Hendrik van der Zwaag trouwden in 1952. Jan Hendrik werd in Canada 'John' en de spaties verdwenen uit zijn achternaam: 'VanderZwaag'. John (1926-2014) exploiteerde zijn eigen kippenboerderij, had een melkveebedrijf, schepte graan, was bouwvoorman en reed ook nog een schoolbus. Riek en John kregen negen kinderen (van wie zoon John jr. in 2018 op 62-jarige leeftijd overleed) en vijftien kleinkinderen. Intussen zijn er ook al dertig achterkleinkinderen. De familie is helemaal 'vercanadeest'. Zo werden zes kleinzoons professioneel ijshockeyer. De bekendste ervan is Eric Staal, die in 2010 met het Canadese ijshockeyteam in Vancouver Olympisch kampioen werd. John (Jan Hendrik) overleed eind 2014 op 88-jarige leeftijd. Van de vier zussen Van der Linde die in de jaren '50 naar Canada emigreerden, leven alleen Riek (bijna 90) en Sina (bijna 95) nog. "Maar we zijn goed te passe," laat Riek vanuit Canada weten. De oorlog, dat is lang geleden... Dan moeten we terug naar haar jeugd in Witharen. Riek denkt er nog vaak (in een mengeling van Engels en het Witharense dialect) aan terug. Allerlei herinneringen komen boven.

Kippenfarm

Riek bezocht, net als haar broers en zussen, de lagere school in Witharen. Ze was 9, toen in mei 1940 de oorlog uitbrak. "Mijn oudste broer Egbert was elf jaar ouder dan ik," vertelt ze. "Hij moest als soldaat naar Zeeland om het

John VanderZwaag (1926-2014).

land te helpen verdedigen. Na de capitulatie kwam hij weer terug naar Witharen. We hadden thuis koeien, maar ook een grote kippenfarm. Het was toen al duidelijk dat Egbert het bedrijf over zou nemen van vader en moeder. Hij hoefde daardoor ook niet in Duitsland te gaan werken. M'n andere broers Hendrik en Gerrit moesten dat wel, maar die hebben dat niet gedaan. Oh no, they didn't." Riek kwam in de oorlog van school. Van een vervolgschool was geen sprake. "Daarvoor was het ook veel te druk op de boerderij. Ik moest helpen met koeien melken en eveneens met het voeren van de kippen. Of ik werd naar bakker Freek van Lenthe gestuurd om er brood te halen. Verder hielp ik mijn moeder in de keuken. Aan mum denk ik met louter warme gevoelens terug. Ze was zo goed voor ons! Ze is in 1973 tijdens een bezoek aan Canada overleden." Het was gedurende de oorlogsjaren een 'zoete inval' bij de familie Van der Linde. Riek ziet het nog zo voor zich. "Er was doorlopend volk over de vloer. We hadden natuurlijk al een groot gezin, maar we zaten bij het eten altijd wel met z'n veertien of vijftien aan tafel. Dat waren niet alleen de kinderen, maar ook knechten, onderduikers en mensen uit het westen die voor eten kwamen."

Een van de onderduikers was de latere fietsenmaker Piet Lub uit Ommen. "Hij zou in Duitsland tewerkgesteld worden, maar dat wilde hij niet. Daarom dook hij bij ons onder. Hij hielp volop mee op de boerderij. We hadden een schuilplaats ingericht ergens achter op de hooizolder. Eén keer is er een razzia geweest, maar er werd niemand gevonden." Gebrek aan eten is er nooit geweest op de boerderij aan de (latere) Rondweg. "Maar er kwamen wel altijd people die om eten vroegen. Zo herinner ik me a little boy, hij was een jaar of 14. Hij was zó moe, dat mijn vader medelijden met hem kreeg. Hij mocht bij ons blijven en is er ook meer dan een jaar geweest."

Een recente foto van Riek VanderZwaag.

Bevrijding

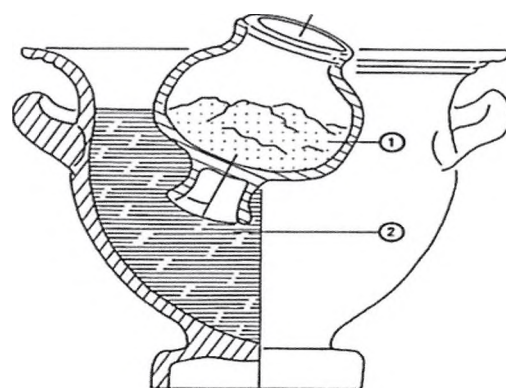
De oorlog op zich mag dan grotendeels aan Witharen voorbij te zijn gegaan, Riek herinnert zich wel degelijk de dreiging en daardoor ook de onrust die dat met zich meebracht. "Elke dag zagen we al die vliegtuigen die over Witharen vlogen. Dan was ik echt weleens bang. Je wist nooit wat er ging gebeuren! We hadden een schuilplaats ingericht in een silo, die was bedoeld voor het opslaan van persvoer. Gelukkig is het never nodig geweest." De bevrijding op 11 april 1945 zal Riek altijd bij blijven. "Fantastic! It was unbelievable! We hoorden dat het zou gaan gebeuren en liepen daarom met z'n allen naar de Balkeweg. Daar zagen we al die Canadese tanks voorbijkomen. Ik zie de Canadian soldiers nog zo voor me. We hadden eggs en milk bij ons en kregen er chocolats en cigarettes voor terug." Rieks eigen 'Canadees' was nog niet in beeld. Die woonde een eindje verderop aan de Balkeweg en zal ook ongetwijfeld uit zijn bol zijn gegaan. Hij moest echter eerst nog naar Indië, voor hij Riek begin jaren '50 ten huwelijk kon vragen... Zo ver was het in 1945 nog niet. De oorlog was afgelopen. Dat was trouwens niet alleen kommer en kwel geweest, Riek blijft de fijne 'memories' eveneens koesteren. "We waren een hechte familie en hadden het goed met elkaar. Onze farm was a good place to be. We speelden heel vaak spelletjes met elkaar en dat is toch ook een teken dat het niet alleen maar narigheid was. Ik mag wel zeggen dat we gezegend werden. We were so blessed."

De ijskelder in Het Laar een Pre-industriële koelkast door Willem Bemboom

Steeds meer mensen bezoeken al wandelend of fietsend het prachtige landgoed Het Laar in Ommen. Menigeen zal ook langs de ijskelder van Het Laar gekomen zijn en zich afvragen wat moet die deur daar in dat heuveltje? Van de 10 ijskelders die in Salland nog bewaard zijn gebleven heeft Ommen er vier en ze zijn allemaal uniek, twee ijskelders behoren tot de mooiste ijskelders van Nederland. In Eerde, Vilsteren, de Ommerschans en in Het Laar zijn deze ijskelders als “verborgen” cultureel erfgoed te vinden. Maar wat is een ijskelder en wat was zijn functie? Wat weten we over het ambacht het oogsten van ijs of de ijsoogst? Om hierop een antwoord te geven, gaan we even terug in de tijd.

Overall in de wereld hebben mensen bewaarplaatsen gebouwd voor opslag van sneeuw en ijs. De oudste bewijzen hiervan dateren uit de bronstijd en men vindt ze terug in Mesopotamië. Het Koninklijke paleis van Mari beschikte in 1500 v. Chr. al over drie ijskelders, opgetrokken uit baksteen. In China, wordt in de elfde eeuw v. Chr. al ijs en sneeuw uit de bergen gehaald en in ruime kelders opgeslagen. In het Boek der Oden wordt al ver voor onze jaartelling melding gemaakt van het koelen met ijs van ruimtes in het keizerlijk paleis in China. In Chinees-Turkestan, in de provincie Sinkiang, hebben archeologen een ijskelder opgegraven, uit het eind van de 3de eeuw n. Chr. De ijskelder bestond uit een onbewerkte, half in de vloer ingebedde constructie van boomstammen met een afdekking van dikke lagen populierenblad.

In het mediterrane Europa zijn sneeuw en ijs op vrij grote schaal gebruikt door de Grieken, zoals blijkt uit bewaarde gebruiksvoorwerpen en literaire bronnen. Uit de zesde eeuw v. Chr. dateert een kleine groep zwart figurige dubbelwandige amforen, bedoeld om er drank in te koelen of juist warm te houden. In het binnenste compartiment werd drank gegoten en via een gat nabij de hals werd dan het buitenste compartiment met gekoeld of warm water gevuld. Dit water kon na gebruik weglopen door een opening in de bodem. Tussen 530 en 520 v. Chr. werd in Griekenland een nieuw soort ‘psykter’ ontwikkeld. Deze psykter had een iets andere vorm dan de traditionele amfora en bezat bijvoorbeeld geen handvatten, soms echter wel een deksel. Deze kruiken waren enkelwandig. Men liet ze drijven in een grote ‘krater’ of mengvat, waarin zich sneeuw gekoeld (of warm) water bevond. Een dergelijke krater werd ook gebruikt om de wijn en de sneeuw direct met elkaar te vermengen. Griekse artsen wilden niets weten over het gebruik van sterk gekoelde dranken. Hippocrates (ca. 450-370 v. Chr.) waarschuwde er al voor dat plotseling optredende temperatuurwisselingen slecht zijn voor de mens en onder andere aanleiding kunnen zijn tot hoesten en tot darminfecties. Ook Aristoteles, die sneeuw en ijs als weldoeners ziet voor gewassen en bomen, merkt op dat het gebruik kan leiden tot onder andere darmkwalen, een notitie die later door Aulus Gellius (ca. 130-180 n. Chr.) werd overgenomen. Een andere bron voor het gebruik van sneeuw en ijs is de schrijver

Psykter de l'époque classique
(British Museum)
Relevé et exemple d'utilisation
1. neige - 2. vin

Psykter uit de klassieke oudheid, Griekenland. 1= sneeuw, 2= wijn (bron: Acovitsiotti-Hameau, 2001 p.3).

Athenaeus, een geleerde uit Naukratis (ca. 230 n. Chr.). De schrijver Athenaeus haalt de schrijver Chares van Mitylene aan. Deze vertelt in zijn boek over Alexander de Grote, waarin hij melding maakt van diens overwinning op de Palestijnse stad Petra. De heerser liet dertig putten graven die hij met sneeuw liet vullen en met eikentakken liet bedekken. Zo is ook bekend dat in de vijfde eeuw v. Chr. al sneeuw werd verkocht op de markt in Athene en dat het gebruik van sneeuw volgens Pericles (500-420 BC) een gemeengoed was in Griekenland. Later zorgden volksverhuizingen onder Alexander de Grote voor een ruimere verspreiding van het gebruik van ijs in de hellenistische periode (323 v. Chr. - 146 v. Chr.). De techniek voor het bouwen van opslagplaatsen voor ijs wordt meegenomen door Alexander de Grote uit het Oosten en werd aangepast en verspreid tot aan de westelijke grenzen van het Romeinse Rijk. Romeinse artsen sloten zich deels bij hun Griekse voorgangers aan door te zeggen dat ijs slecht is voor de mens, maar Plinius de Oude (23-79 n. Chr.) melde ook dat een gevierde Griekse arts, Asclepiades (ca. 50 v. Chr.) zijn patiënten in Rome en Pompeï voorschreef juist sterk gekoelde wijn te drinken. Over het algemeen waarschuwde men ervoor dat juist ook de onzuiverheid van de sneeuw, wanneer deze direct met de wijn vermengd werd, tot allerlei ziekten kon leiden.

Het is bekend dat Keizer Nero (37-68 n. Chr.) de eerste ijskelders in Rome heeft laten bouwen en dat de handel in ijs al wijdverspreid was. Naast de toepassing van sneeuw en ijs in de Romeinse tijd staan in de literaire bronnen in mindere mate ook de aanleg van ondergrondse ijsopslagplaatsen vermeld in andere delen van Europa. In Italië groef men cirkelvormige putten, vulde die met sneeuw uit de Alpen en de Apennijnen en bedekte ze met stro. Uit de Romeinse tijd zijn buiten Italië twee ijskelders bekend en die liggen in Frankrijk: een oude vervallen put nabij het bisschoppelijke paleis in Laon uit de tweede eeuw n. Chr. en een Gallo-Romeinse ijskelder in een villa in Montmaurin in Haute-Garonne, dicht bij de Pyreneeën. Bovendien mag niet worden uitgesloten dat grote Romeinse steden in Frankrijk zoals Lyon, Aix-en-Provence en Marseille al de beschikking hebben gehad over ijskelders.

Over het oude gebruik van sneeuw en ijs in Europa tijdens de middeleeuwen is weinig bekend. Het gebruik in West-Europa lijkt verloren te zijn gegaan. Er is geen direct bewijs dat waterputten en cisternen ook daadwerkelijk gediend hebben als ijs of opslagplaatsen voor sneeuw. Alleen vermoedt men dat de put van de abdij van Vauclair (Aisne) uit de dertiende eeuw mogelijk gediend heeft als reservoir voor ijs of sneeuw. Ijs moet zeker al in gebruik zijn geweest in Zuid-Europa. In Italië, Spanje en Portugal was het al voor het begin van zestiende eeuw gebruikelijk dat aan tafel van aanzienlijke personen diverse dranken gekoeld geserveerd werden. In Spanje is het gebruik van ijs en sneeuw bekend van kookboeken uit de middeleeuwen, die er veelvuldig melding van maken dat sneeuw en ijs gebruikt werden tijdens buffetten en banketten. Rekeningen van het koninklijk huis ten tijde van Pedro III, koning van Aragón en van Sicilië (1291-1327), zijn een goede bron aan informatie over het gebruik van ijs in die periode. Sneeuw en ijs worden in de middeleeuwen in Spanje opgeslagen in groeves of in kuilen en werden, al naar gelang de vraag, geleverd aan alle grote steden in Spanje om dranken te koelen en vis, vlees en groenten langer te kunnen conserveren. In Italië is het gebruik van ijs bekend uit Venetië waar bij kraamvisites, in fraaie kledij gestoken dames, sorbets slurpten uit kostbare bekertjes. De Italianen schijnen voor het eerst het roomijs te hebben geïntroduceerd. Zij zouden daarbij natuurijs en sneeuw uit de bergen hebben gebruikt. Algemeen wordt aangenomen dat het gebruik van sneeuw en ijs tijdens de renaissance ingang heeft gevonden in de landen aan de Middellandse Zee, enerzijds door de Arabieren via Spanje, anderzijds door de Italianen. De Moorse invloed in Spanje bracht het gebruik van ijs mee uit Arabische landen en via literaire bronnen uit de oudheid hadden humanistische geleerden in Italië al kennisgenomen van het antieke gebruik van sneeuw en ijs. Zo kwam in de eerste helft van de veertiende eeuw in Italië een hernieuwde interesse op gang, waarbij sneeuw en ijs werden aangewend voor consumptie en conservering. Het is aannemelijk dat er opslagplaatsen met ijs zijn geweest in kelders van kastelen en in kelders van adellijke huizen in de grote steden. De ideeën van de renaissance en het gebruik van ijs en sneeuw verspreidden zich ook in de rest van Europa en vormden zo de inspiratie voor de bouw van ijskelders in andere landen van Europa.

Vanaf het jaar 1600 werden overal in het noorden van Europa primitieve ijskelders gebouwd.

Er werden ijskelders gebouwd op het platteland bij de grote buitenplaatsen, maar ook in enkele kelders van patriciërs huizen in de grote steden. De eerste kelders in Italië, Spanje en Portugal waren vanaf 1600 eenvoudige gaten in de grond met een smeltwaterafvoer. Als afsluiting werd een met riet bedekt deksel gebruikt en bij het vullen werd de kelder geheel bekleed met stro. Vooral de invloed vanuit Italië was groot; de bouw van ijskelders

verspreidde zich langzaam via Frankrijk naar noordwest Europa. Zo bouwde Louis XIV in Frankrijk omstreeks 1660 een ijskelder naast zijn kasteel in Versailles. Het gebruik van ijs was een luxe aan het hof van Versailles. Vele jongemannen van geboorde afkomst uit Engeland maakten in de zeventiende en achttiende eeuw een Grand Tour door het vaste land van Europa en brachten de nieuwe ideeën over het gebruik en de toepassing van ijs mee naar huis. Ook Engelse tuinarchitecten, die een bezoek aan Versailles hadden gebracht, namen het concept voor de bouw van ijskelders mee naar Engeland. De ideeën voor de bouw van ijskelders bereikten langzamerhand de noordelijke landen in Europa. Eerst Engeland en vervolgens de andere landen van Noord Europa.

Al vroeg in de geschiedenis ging de mens dus op zoek naar manieren om natuurlijk winterijs te kunnen bewaren, voor het koelen van dranken, om het bederf van etenswaren tegen te gaan en voor geneeskundige doeleinden. De oplossing werd gevonden in het bouwen van ijskelders: een losstaande kelder, meestal koepelvormig, van vrij grote diepte, waarin het ijs van een nabijgelegen waterloop, vijver of gracht wordt opgeslagen. Welgestelde stedelingen investeerden vanaf het einde van de zestiende eeuw hun spaargeld in landhuizen en landbezit om 's zomers de stank, de pest en de drukte van de stad te vermijden. In een periode van 250 jaar, globaal van het midden van de zeventiende eeuw tot 1914, werden in Nederland speciale kelders gebouwd voor het bewaren van ijs, maar hierover is weinig te vinden in de historische bronnen. Ook over de bedrijvigheid met ijs (ijssoogst) is in Nederland weinig bekend. Toch zijn er twee voorbeelden die van een bedrijvigheid met ijs een voorstelling geven, een wandtapijt van P. van Asselt uit 1643 en een prent van Peter Stevens, naar ontwerp van Egidius Sadeler uit 1620. Op beide voorstellingen is de ijssoogst te zien. Niet alleen ijs, maar ook sneeuw moet in de zeventiende en achttiende eeuw in ons land zijn gebruikt, maar werden pas een algemeen verschijnsel in de achttiende eeuw bij kastelen en havezaten op de buitenplaatsen. De historische kennis over individuele ijskelders in Nederland is complex en heel divers. Per ijskelder is de kennis zeer variabel. Een overzicht van kennis en kennislacunes ontbreekt vooralsnog. Over de totstandkoming van de opdracht, de ontwerpers of uitvoerders is zelden iets bekend. Bouwtekeningen voor ijskelders zijn uiterst schaars; omdat overal verschillende bouw- en metseltechnieken voorkwamen, zijn deze gegevens niet opgetekend. In de zeventiende en achttiende eeuw waren bouwers bekwaam genoeg om een eenvoudig gewelf te metselen zonder tekening, een vaardigheid die in de negentiende eeuw als vanzelfsprekend werd beschouwd. In de achttiende en negentiende eeuw ontstaan in de grote steden ijspakhuisen. Door de opkomende industrialisatie met lange werkdagen voor de arbeiders was men genoodzaakt om voedsel voor een langere tijd op te slaan, omdat het dagelijks kopen van voedsel te veel tijd in beslag nam. Bijna iedere stad van formaat had wel een opslagplaats voor ijs in een pakhuis of kelder, meestal centraal gelegen in de stad. Voor de bewoners van de stad werd het ijs aan huis bezorgd en opgeslagen in goed geïsoleerde houten kasten of in kelders. Ook ziekenhuizen, bierbrouwerijen en vlees- en visverwerkende bedrijven beschikten vaak over een eigen ijskelder. Er is weinig informatie opgetekend over het gebruik van ijs, omdat het gebruik van ijs zo geïntegreerd was in het dagelijkse leven. Op het vlak van distributie en gebruik van ijs kan men twee stromingen onderscheiden. Enerzijds was er een belangrijke handel in ijs vanuit Scandinavische landen, waarbij het ijs met schepen naar de grote bewaarcentra in Europa werd vervoerd. Daarna werd het ijs voor een verdeling met paard en wagen naar de kleinere stedelijke ijskelders gebracht. Anderzijds kwam omstreeks 1880 het kunstmatig gemaakte ijs uit fabrieken op de markt om in de behoefte aan ijs te kunnen voorzien. De vraag naar ijs was het grootst omstreeks 1900, de handel in ijs kende zijn hoogtepunt tegen het eind van de negentiende eeuw.

De meeste ijskelders vinden wij in het oosten, midden en zuiden van ons land vooral langs de grote rivieren. De drie noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe tellen slechts 6 ijskelders, de zuidelijke provincies Zeeland, Brabant en Limburg 11 stuks, de provincie Overijssel 20, Gelderland 30, Utrecht 27 en Noord- en Zuid-Holland 25. De meeste ijskelders zijn te vinden in het oosten en midden van Nederland in het stroomgebied van de grote rivieren de Vecht en IJssel in Overijssel, de IJssel in Gelderland en de Rijn in Utrecht.

Bijna alle overgebleven ijskelders staan op een buitenplaats als onderdeel van een kasteel of havezate. Belangrijk was de keuze voor een goede locatie met een lage grondwaterstand om de ijskelders droog te houden voor het binnendringen van het grondwater. De voorkeur ging er naar uit om ijskelders te bouwen op een hoger gelegen schaduwrijke plaats, tegen het oosten, zuiden of westen, door opgaande bomen tegen zonnestralen beschut en met een ingang aan de noordkant (de koude kant).

Ijskelders zijn zelden of nooit gedateerd. Uit de schaarse historische bronnen blijkt dat de

bouw van de huidige ijskelders over het algemeen dateren van de tweede helft van de negentiende eeuw. Een absolute datering is niet te geven. Een datering is soms mogelijk aan de hand van dendrochronologie van het gebruikte hout in de ijskelders, maar meestal zijn deuren, kozijnen en vloerdelen in de loop der jaren vervangen door de inwerking van vocht en houtrot. Een andere methode is om te kijken naar het gebruik van stenen bouwmaterialen, de metseltechniek en de afwerking met cement of tras. Over stedelijke ijskelders is in de historische bronnen meer bekend. In de grote steden maakte men in de achttiende en in het begin negentiende eeuw gebruik van centraal gelegen ijsopslagplaatsen in kelders.

Sinds het begin van de vorige eeuw worden ijskelders niet meer gebruikt voor de opslag van ijs. Fabrieken en ambachtelijke bedrijven waren al vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw in staat om op grote schaal gebruik te maken van koelmachines, door de introductie van elektriciteit. Vóór die tijd was natuurlijk de aangewezen manier om producten koel te bewaren. Men verzamelde daarvoor in de winter zoveel mogelijk natuurlijk uit grachten, vijvers en andere watergangen. Het ijs bewaarde men in speciale ondergrondse bewaarplaatsen, zogenaamde ijskelders. Het meest voor de hand liggende gebruik van ijskelders was voor het welzijn en de gezondheid van de mens. In de jaren vijftig van de vorige eeuw deed ook de koelkast in Nederland zijn intrede en werd langzamerhand gemeengoed. De oorspronkelijke functie van de ijskelder is daarmee geleidelijk verdwenen. Veel ijskelders kwamen leeg te staan en werden gebruikt als opslagplaats voor tuingereedschap, schapenstal, jachthut, aardappelkelder en de laatste decennia ook als vleermuiskelder.

Door de tijd heen zijn er verschillende soorten ijskelders gebouwd. In ons land zijn ijskelders vanaf de zeventiende eeuw in gebruik gekomen op de buitenplaatsen. De eerste ijskelders waren eenvoudig van aard; later ontstonden meer geavanceerde typen. Ijskelders werden ook heel verschillend gebouwd, omdat de eigenaar de vorm en het volume zelf bepaalde.

Ook bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en andere overheidsinstanties is de informatie verspreid en gefragmenteerd. De staat van veel ijskelders is slecht en er spelen belangen vanuit natuur- en cultuurhistorisch perspectief. Ijskelders bezitten esthetische en educatieve waarde en kunnen gezien worden als het 'verborgen' culturele erfgoed met een eigen schoonheid en karakter. Tegelijkertijd zijn ijskelders ook belangrijke overwinteringsplaatsen voor vleermuissoorten, die in een complex netwerk van zomer- en winterverblijven en voedselgebieden leven.

Als geen ander historisch bouwwerk hebben ijskelders te lijden gehad onder inwerking van vocht, temperatuurverschillen, weersomstandigheden en functieverandering. Tot in de jaren tachtig van de twintigste eeuw verkeerden veel ijskelders door langdurig functieverlies, onkundig gebruik, achterstallig onderhoud, vandalisme en een gebrek aan prioriteiten, in een slechte staat. Door het hergebruik als vleermuiskelder en het beperkte onderzoek tot nu toe naar deze kelders, is het nodig deze kelders opnieuw te bekijken en te onderzoeken om duidelijk te krijgen hoe deze historische bouwwerken voor de toekomst behouden kunnen blijven. Er spelen cultuurhistorische en natuurhistorische belangen ten aanzien van de ijskelders.

In de jaren vijftig van de vorige eeuw doet de koelkast in Nederland zijn intrede en tegenwoordig heeft iedereen er een. Fabrieken en ambachtelijke bedrijven konden al vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw op grote schaal gebruik maken van koelmachines door de introductie van elektriciteit. Vóór die tijd was natuurlijk de aangewezen manier om producten koel te bewaren. Men verzamelde daarvoor in de winter zoveel mogelijk natuurlijk uit grachten, vijvers en andere watergangen. Het ijs bewaarde men in speciale ondergrondse bewaarplaatsen, zogenaamde ijskelders. Het meest voor de hand liggende gebruik van ijskelders was voor het welzijn en de gezondheid van de mens. Ijs werd gebruikt door artsen voor o.a. inwendige ontstekingen. Bezitters van ijskelders waren min of meer sociaal verplicht om op doktersvoorschrift gratis ijs af te staan. Door de tijd heen zijn er verschillende soorten ijskelders gebouwd. In ons land zijn ijskelders vanaf de zeventiende eeuw in gebruik gekomen op de buitenplaatsen. De eerste ijskelders waren eenvoudig van aard; later ontstonden meer geavanceerde typen. Ijskelders werden ook heel verschillend gebouwd, omdat de eigenaar de vorm en het volume zelf bepaalde.

Het merendeel van de ijskelders maakt deel uit van een van de 74 havezaten in Salland, een van oorsprong grote boerderij met land. Vanaf het einde van de zeventiende- en begin achttiende eeuw ontwikkelde zich een trend om deze hofsteden uit te breiden tot luxe buitenplaatsen met tuin- of parkaanleg, in formele stijl met geometrische vormen en

bijpassende bijgebouwen, waaronder ook de ijskelder. In de negentiende eeuw werden een aantal van deze havezaten met bijbehorende ijskelders gesloopt. De gebouwen waren in verval geraakt en geld om kostbare restauraties uit te voeren, was er kennelijk niet. Het verval werd verder bevorderd door de boerenbevolking die, op zoek naar bouw materiaal, zelfs de fundamenteen niet ongemoeid liet en stenen en ander bouw materiaal vervolgens voor eigen gebruik aanwendde. Reden waarom van tal van havezaten met bijbehorende ijskelders niets bewaard is gebleven. Dit betekent dat er van de vele ijskelders in Salland nog slechts tien zijn overgebleven waarvan vier in Ommen. Bij enkele hiervan zijn de resten van een oudere voorganger nog aanwezig, terwijl een aantal een laat negentiende eeuwse of vroeg twintigste eeuwse oorsprong heeft.

Aan de Reggemarsdijk in Het Laar ligt een heuvel met de naam "Koeksenbelt". Aan de voet van deze heuvel ziet men een houten deur die toegang geeft tot een zogenaamde ijskelder.

Het is een gemetselde met aarde bedekte en meestal door bomen beschaduwde ijskelder, waar met behulp van ijs tot in de zomer voedsel koel gehouden kon worden. 's-Winters werd ijs uit de vijver gehakt dat fijngestampt en vermengd met zout en stro in de kelder werd gebracht. De bewoners van de havezate in Het Laar hadden dan altijd de beschikking over koele dranken. Vis en vlees kon men een lange tijd voor verderf bewaren. Ook konden de zieken in Ommen profiteren van de aanwezigheid van zo'n ijskelder. Op doktersadvies kon men aan stukken ijs uit de Koeksenbelt op Het Laar komen.

Tegenover de ijskelder ligt een gegraven poel of kolk waaruit de ijsblokken werden gezaagd en vervolgens in de ijskelder werden bewaard. De poel heeft een waterinlaat met de naastgelegen watergang de Besthmenerleiding. De ijskelder wordt op dit moment gebruikt als onderkomen voor vleermuizen. De aanwezige vleermuissoorten zijn: baardvleermuis, franjestaart en de gewone grootoorvleermuis. De luchtvochtigheid in de ijskelder is 95 % bij een constante temperatuur van 6 -7 graden C.

Een goed werkende ijskelder moest aan een aantal voorwaarden voldoen. Er waren minimaal twee deuren noodzakelijk. Deze dienden voor de noodzakelijke minimale luchtcirculatie. Ijskelders waren zo gebouwd dat een uitwisseling tussen buitenlucht en binnenlucht minimaal was. De warme lucht die naar binnen kwam, botste tegen de binnendeur, koelde een beetje af door de binnenlucht en steeg op in de ijspuit. Vervolgens werd de lucht vermengd met koudere binnenlucht, waardoor er een gradiënt aan temperaturen ontstond, een kleine opening in de deur was noodzakelijk om dit proces te bewerkstelligen. Zonder meerdere deuren was geen buffering mogelijk en werd het interne klimaat onstabiel. Boven op de ijskelder lag een aardlaag van ten minste 40 cm om de buffering te behouden en een warmte-uitwisseling via de wand met de omgeving te voorkomen. Op de landgoederen gebeurde de arbeidsintensieve ijswinning vaak onder leiding van een hovenier. Deze was in de zomer ook belast met de zorg voor het ijs. Voor het vullen van de ijskelder liet men op een koude dag een aantal personen ijshouwen. Deze hakten kerven in het ijs van ongeveer een vierkante meter, maar slechts zo diep dat het water niet doordrong. Daarna werden de stukken ijs doorgehouwen of gezaagd van elkaar gespleten, getransporteerd en opgeslagen in de ijskelder. Op deze wijze (ijsoogst) kon door enkele personen een grote ijskelder in één dag gevuld worden. Bij het vullen van de ijskelder moest men er op letten dat de verschillende lagen van zuiver ijs zoveel mogelijk dicht aaneengesloten waren en alle tussenruimten met fijngestoten ijs of sneeuw werden aangestampt, zodat het geheel één massa werd en de lucht daartussen niet kon indringen.

Viel de winter in, maar lag er geen ijs, dan werd sneeuw gebruikt. Het was bekend, dat sneeuw nog kouder was dan ijs. Men gebruikte zout, zodat de sneeuw iets begon te smelten en zo tot één compacte massa vror. Ten slotte bedekte men sneeuw of ijs in de kelder met een laag stro ter dikte van 60 à 70 centimeter en beschutte daardoor de ijskelder voor het binnendringen van de buitenlucht. Langs de wanden werd stro en zaagsel aangebracht voor een beter isolatie. Als de ijskelder bijna leeg was en niet meer gebruikt werd, werd deze voor het begin van de winter schoon gemaakt. De deuren moesten openstaan, zodat de ijskelder uit kon luchten en de kou kon binnendringen. Om vlees of vis in de ijskelder goed te bewaren, maakte men gebruik van houten kistjes die in het ijs geplaatst werden. Op deze manier bleef het voedsel lange tijd goed en zonder reuk. De methode om de etenswaren niet in kisten maar in de ijskelder op te hangen was minder goed. Trommels van blik en zink waren nog doelmatiger en bovendien hygiënischer. Daarnaast werd wild ook opgehangen vlak boven het ijs in de ijspuit. Bederfelijke etenswaren diende men bij voorkeur in de vroege ochtend of laat in de avond uit de ijskelder te halen.

Het grondplan van de ijskelder bestaat uit de lange rechthoek van de sluis met frontmuur,

Kompanen

uw maat in financiële diensten

Aangesloten bij

Van Reeuwijkstraat 42
7731 EH Ommen
Tel.: (0529) 451154
Fax: (0529) 455027
Website: www.kompanen.nl
E-mail: info@kompanen.nl

A. VISSCHER

ontwerp, aanleg en onderhoud
van tuinen en sierbestrating

Violenstraat 15 • 7731 WK Ommen •

Tel: 06 - 51 60 00 86 • Tel: 0529 - 45 47 52 •

www.avisscher.nl • info@hoveniersbedrijf-visscher.nl

OCB Bouw b.v.

Uw specialist in ontwerp,
nieuw-, verbouw en renovatie

Strangeweg 14
7731 GW Ommen

tel. (0529)452810

fax (0529)452062

e-mail: info@ocb-bouw.nl

www.ocb-bouw.nl

Lunch - Diner - Snackbar
Vergader en Feestruimte - Catering

FLATER
ETEN & DRINKEN

De Huiskamer van Ommen

0529-451364

www.flater.nl

volg ons op Facebook

stukadoorsbedrijf
Rinus Zwanepol

Mobiel 06-30009131

Aannemersbedrijf M. van der Vegt

Ommen (0529) 45 37 47

Pearle
opticiens

Varsenerpoort 9, 7731 DG Ommen
Kerkplein 25, 7721 AD Dalfsen

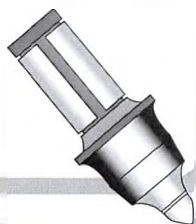
expert

Ommen

Gasthuisstraat 1, telefoon (0529) 45 14 06

OudOmmen.nl

FREES VERHUUR OMMEN . NL

Asfaltfrezen

culinair bij u thuis

Voor een onvergetelijk feest

Wij maken uw feest "culinair" compleet!

- Buffetten
- Hapjes
- Workshops
- Diners

Het enige dat u zelf hoeft te doen is genieten!

www.culinairbijthuis.nl

Wielewaalstr 21
7731 XH Ommen
Telefoon: 0529-452710
Mobiel: 06-10365875
E-mail: info@culinairbijthuis.nl

www.takman.nl

Tuincentrum Jurrie Baas
Balkerweg 24
7731 RZ Ommen
Tel. (0529) 453708
Fax (0529) 451595
info@jurriebaas.nl
www.jurriebaas.nl

GRONDMAN BouwService

www.grondmanbouwservice.nl

NOTARISSEN groot in kleine letters

JURISTEN
check *****

EP:Ommen

Beeld & Geluid - Telecom - Wassen & Drogen -
Koelen & Vriezen - Multimedia -
Huishoudelijke apparatuur - Inbouwapparatuur

Gasthuisstraat 52 - 7731 DA Ommen
Tel.: (0529) 45 03 65
info@epommen.nl - www.epommen.nl

Wim van Kesteren Schoenreparaties

Gun uw schoenen een langer leven!

Uw schoenen worden
vakkundig gerepareerd door:
Wim van Kesteren Schoenreparaties
Tel. 0529 454130 | 06 205 311 24

U kunt uw schoenen
ter reparatie afgeven
en ophalen bij:

Varsenerstraat 2
Ommen

Bentum Nijboer

NOTARISSEN in Ommen en Hardenberg

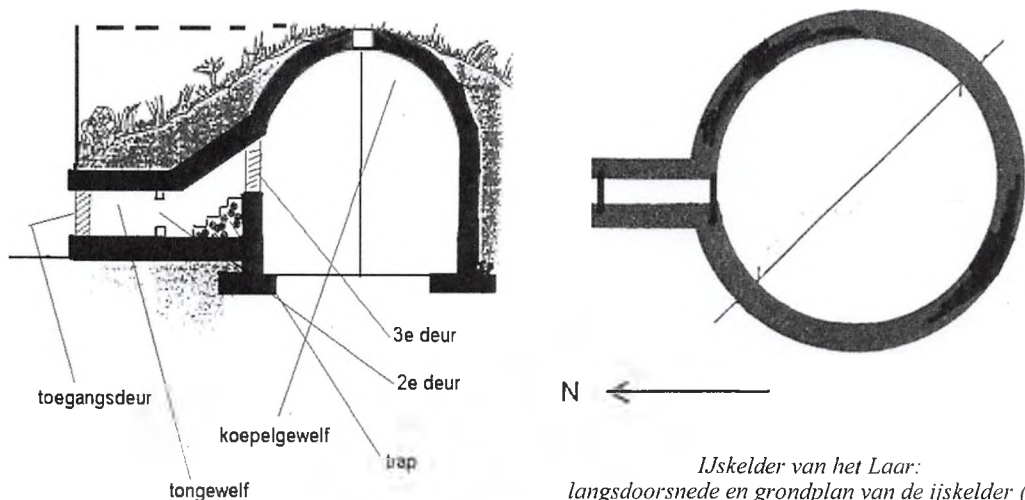
Ommen 0529 452 233
Hardenberg 0523 273 487

info@bentumnijboer.nl
www.bentumnijboer.nl

KLEINLUGTENBELT

timmer- en onderhoudsbedrijf

De Voormars 10B - 7731 DD Ommen
Telefoon (0529) 45 47 89

*Ijskelder van het Laar:
langsdoorsnede en grondplan van de ijskelder (zie
voor afmetingen bij de beschrijving van de ijskelder).*

die met een korte zijde tegen de cirkelvormige basis van de ringmuur van de ijsput geplaatst. De ijskelder valt onder type 3, dat wil zeggen dat de hoofdruimte van de ijskelder met een bakstenen koepelgewelf wordt afgedekt. De ijskelder is met aarde afgedekt en met bomen en struikgewas begroeid. De aan de noordzijde gelegen ingangsevel bestaat uit een eenvoudige rechthoekige frontmuur met centraal in een naar binnen verjongende vier strekken diepe rondboog nis van 120 cm breed en 220 cm hoog, de toegangsdeur in rondom halfsteens uitkragend metselwerk. Zowel de frontmuur als de boog nis is uitgevoerd in rode machinaal waalformaat bakstenen alsook in handvorm stenen en aan de bovenzijde afgewerkt met een halfsteens rollaag. De blank gelakte eikenhouten boogdeur is afgehangen met gesmede duimen en hengen en heeft drie staande- en vier dwarsklampen waarop acht kleine kussenpanelen zijn aangebracht. De ingang van de kelder is gerestaureerd, er is geen datum van restauratie bekend.

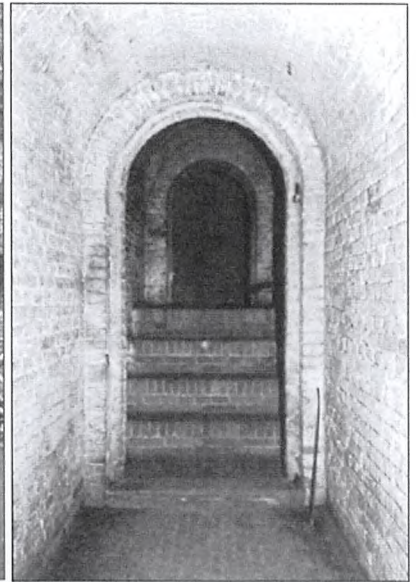
De toegangsdeur van ijzer is in de jaren tachtig van de vorige eeuw vervangen door de huidige eikenhouten deur. De boogdeur heeft een vlieggat voor vleermuizen en erachter bevindt zich het voorportaal met tongewelf in twee afdelingen. De maatvoering van de eerste afdeling is $L = 206$ cm, $B = 120$ cm en $H = 206$ cm en de maatvoering van de tweede afdeling zonder binnendeur is $L = 120$ cm, $B = 120$ cm, $H = 206$ cm. De tweede ijzeren deur is weggehaald in de jaren tachtig van de vorige eeuw en niet vervangen. Het gehele portaal met tongewelf is uit baksteen opgetrokken. Het tweede portaal, ook met tongewelf, is oplopend met het niveauverschil dat door opgaande traptreden ontstaat. De gemetselde trap, met een niveauverschil van 84 cm, gaat met vier treden omhoog naar een derde deur of luik, waarachter de ijsput met koepelgewelf ligt. Deze bestaat uit de ringmuur van de trommel van de ijsput met daarboven een koepelgewelf uitgevoerd met waalformaat rode handvormbakstenen in schoon metselwerk. In de kruin van de koepel bevindt zich een ronde vulopening met vierkante betonnen deksel, die van buiten te openen is. In de vulopening hangt een ketting naar beneden, waarschijnlijk als geleiding voor van buitenaf komend lekwater. De ringmuur van de ijskelder gaat loodrecht naar beneden, de put heeft geen trechtersvorm. De ijsput van de ijskelder is ondiep ten opzichte van de gangvloer en komt uit op een niveau iets onder het maaiveld. Door de stijging van de vier treden van de trap ontstaat een diepere ijsput, die schijnbaar meer verzonken lijkt dan deze in werkelijkheid is.

De bodem bestaat uit aangestampt puin voor de afvoer van smeltwater, een houten rooster ontbreekt. De toegepaste bakstenen van ca. $5,0 \times 10,5 \times 22,0$ cm behoren tot het originele werk, evenals het voegwerk. De muren zijn opgemetseld in een strekken- en koppenlaag, wat betekent dat de muren steens zijn gemetseld en geen spouw hebben. De steensmaat is ook vast te stellen bij de krans van de staande strekken rond het vulgat in de kruin van het koepelgewelf. Om in de put te kunnen afdalen, is een eenvoudig ijzeren trapje met roestvorming aanwezig. Sporen van het toepassen van tras- en kalkvoegen zijn zichtbaar.

Algemeen kan men stellen dat er na 1915 geen ijskelders meer gebouwd zijn. Door de opkomst van ijsfabrieken en elektriciteit raakten de ijskelders in onbruik en begon de grote aftakeling. De functie van de ijskelders op de buitenplaatsen is in de eerste kwart van de vorige eeuw langzaam gewijzigd. Veel ijskelders zijn gesloopt tegelijkertijd met de sloop van havezaten die ook vervallen waren. Dikwijls werden de stenen hergebruikt voor de bouw van boerderijen. Daarnaast staan veel ijskelders leeg of hebben een andere bestemming gekregen en zijn de stille getuigen van een ambacht dat eeuwenlang werd toegepast. Ijskelders worden vanaf het midden van de vorige eeuw gebruikt als opslagplaatsen voor

Ijskelder van het Laar (front).

Sluis met drie poorten (foto CCO)

tuingereedschap, schapenstal, jachthut, ontweiplaats voor wild, aardappel- en groentekelder en de laatste decennia ook als vleermuiskelder.

De huidige staat van de ijskelder in Het Laar is goed. De toegangsdeur zet uit en klemt door de relatieve hoge vochtigheidsgraad in de kelder. De deur die toegang geeft tot het tweede portaal ontbreekt. De twee oorspronkelijk ijzeren poorten zijn niet (meer) aanwezig in de kelder. Herstel van deze ijzeren poorten verdient aanbeveling. De ijskelder is in zeer goede conditie en wordt beschouwd als een van de gaafste ijskelders van Nederland. De ijskelder is van algemeen belang vanwege zijn ouderdom, als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats Het Laar en vanwege de functioneel-ruimtelijke samenhang met de andere onderdelen van de buitenplaats Het Laar.

De ijskelder in Het Laar is een Rijksmonument en staat geadmistreerd onder nummer 513547 bij de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, de gemeente Ommen is eigenaar.

Literatuur: Bemboom, J.W., 2011. Ijskelders in Salland. RuG.

Molen De Lelie

een van de beeldbepalende molens van Ommen
door Harry Woertink

Molen De Lelie is in 1846 door Jan Mansier gebouwd. Op 26 mei 1869 werd De Lelie verkocht aan Hendrik Oldeman. Een eeuw lang bleef de molen in bezit van de familie Oldeman. Na Hendrik Oldeman zijn het achtereenvolgens Peter Oldeman Hzn, Hendrik Oldeman Pzn, Hendrikus Oldeman en Gerard Oldeman die de graankorrels tot meel vermaalden op deze molen. De toestand van de molen is in de loop van de jaren snel achteruitgegaan.

Molen behouden

In 1968 erft Hendrik Oldeman de molen. Hij is kleinzoon van de oorspronkelijke molenaar. De molen was toen in sterk verval geraakt. Hendrik Oldeman verkoopt de molen. In eerste instantie had hij De Lelie voor afbraak te koop aangeboden. Echter, één van de wethouders kon dat niet verdragen en deed daarom aan het college van burgemeester en wethouders het voorstel om de molen door de gemeente te laten kopen. Aldus gebeurde. Hendrik Oldeman liet er zelfs hoger bod voor schieten, maar was dolblij dat de molen voor Ommen behouden kon worden. De gemeente kocht de molen van Hendrik Oldeman onder de voorwaarden dat De Lelie binnen vijf jaar gerestaureerd en weer als korenmolen in gebruik zou zijn. In 1973 komt vervolgens een grondige molenrestauratie opgang en in 1976 was het dan eindelijk zo ver dat de molen weer kon draaien en malen.

Anton Wolters

Sinds 1983 is Anton Wolters als beroepsmolenaar aan de Lelie verbonden. Onder supervisie van Gerard Oldeman en Lex Hollak leerde Anton de kneepjes van het molenaarsvak. Hij volgde op de Leemansmolen in Vriezenveen onder leiding van molenaar Kiers de opleiding tot vrijwillig molenaar. In 1986 deed Wolters met goed gevolg molenaarsexamen op molen d'Olde Zwarver in Kampen. Als ambachtelijk korenmolen maalt De Lelie verschillende soorten meel voor bakkers, reformen en particulieren. Onder de molen is de natuurwinkel gevestigd waar onder andere meel- en biologische producten worden verkocht. De tegenover de molen gelegen molenschuur is genoemd naar "Polevers", de oude bijnaam van de familienaam Wolters.

Immaterieel cultureel erfgoed

Het molenaarsambacht maakt deel uit van de lijst van immaterieel cultureel erfgoed van Unesco. Zo'n vijftig beroepsmolenaars en honderden vrijwilligers helpen de molens in Nederland draaiende te houden. Volgens de Nederlandse Molendatabase telt Nederland ruim twaalfhonderd werkende molens. De molens zijn beeldbepalend voor Nederland en werden eeuwenlang gebruikt voor onder meer het malen van graan, het zagen van hout, het slaan van olie uit zaden en het maken van papier. Als gevolg van de technische ontwikkeling verdwenen molens vanaf het eind van de 19e eeuw steeds meer uit beeld en werden gesloopt. Die zijn gebleven en gerestaureerd zijn nog steeds te bewonderen op bijvoorbeeld de Nationale Molendag (tweede zaterdag van mei), de Ommer Molendag (eerste zaterdag van augustus) en Overijsselse Molendag en Open Monumentendag (tweede zaterdag van september).

Technische gegevens

Molen De Lelie is een achtkantige stellingmolen. Gedekt met riet en een onderbouw van stenen. De wiekenvormen hebben een fok en een Oudhollands systeem. De molen heeft twee koppel lavastenen, twee reguleurs, twee mengketels, twee silo's, een buil en een kammenluiwerk. Binnenroede: Systeem Fauël, fabr. Buurma, nummer 0027, 1972. Buitenroede: Oud Hollands, fabr. Buurma, nummer 0028, 1972. Bovenas: Gietijzer, 4.60 m. fabr. Wed. A. Sterkman & Zn, nummer 0237, 1863. Vlucht: 21.20 m. Als versiering heeft de molen een aardige baard, wit geverfd, rood afgebiesd, met de opschriften De Lelie en 1846 en 1973. In het rietdek is het jaartal 1846 aangebracht. Gevelsteen met opschrift: Gebouwd door J. Mansier 1846. Twee wieken zijn begin 1990 voorzien van zogeheten fokwieken, die in plaats zijn gekomen van de oudhollandse voorzomen. Hierdoor kan veel efficiënter gemalen worden mede omdat er tevens remkleppen op gemaakt zijn, zodat met teveel omwentelingen de kleppen zorgen voor een gelijkmatige toerental. Eigenaar van de molen is de gemeente Ommen.

Mol'nhoeck

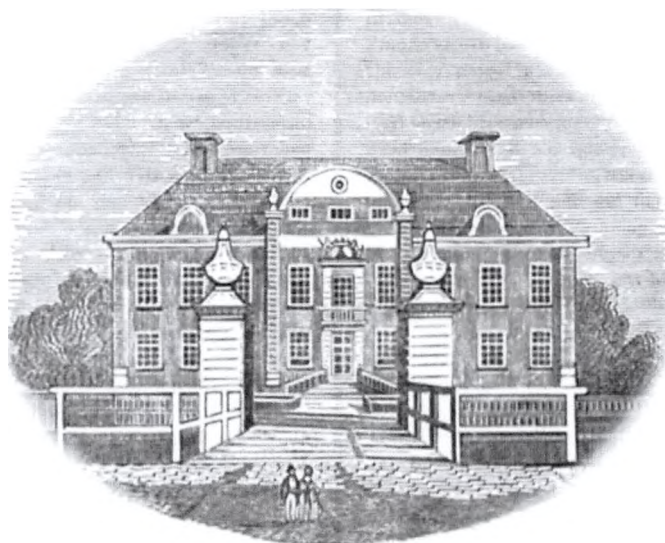
De Lelie ligt wat in de volksmond genoemd gaat worden woonwijk Mol'nhoeck (Molenhoek). Deze wijk is dit jaar afgerond. De naamgeving Mol'nhoeck is een eerbetoon aan de beeldbepalende molen De Lelie. De straten in dit gebied zijn vernoemd naar onderdelen van een molen: 'Kruiwerk', 'Stelling', 'Bonkelaar' en 'Wieken'. Deze straten komen uit op de 'Korenmolen'. Op korte afstand lag hier eerder een deel van het Ommerkanaal met haven dat eind zestig jaren van de vorige eeuw is gedempt.

Ommen

stad sinds 1248 met vesten omringd
Uit: "Beschrijving van Nederland, 1841"

"Ommen aan de rivier de Vecht, over welke hier eene fraaije brug ligt. Deze plaats, die in 1227 de verzamelplaats was der bisschoppelijke hulpbenden, die welhaast eenen ellendige dood te Ane vonden, was in 1228 insgelijks het hoofdkwartier van bisschop Willebrand van Oldenburg. Zij werd in 1248 door bisschop Otto III tot eene stad verheven. Waarschijnlijk werd het ten zelfden tijde met vesten omringd, want toen de eigenaars der kasteelen Rechteren en Voorst in het jaar 1330 Ommen in brand staken, trokken zij niet af voor zij de vesten hadden afgeworpen", zo luit de typering voor Ommen in het bijna 700 pagina's tellende uitgave "Beschrijving der Nederlanden" uitgegeven in 1841 door J.H.Laarman uit Amsterdam.

De beschrijving over Ommen vervolgt: “In 1379 leed de stad in omtrek veel door Evert van Essen, bezitter van het kasteel te Eerde, doch deze werd hiervoor eerlang door den bisschop op het geduchtste gestraft. In 1542 werd het door Rudolf van Münster gebrand-

Kasteel Eerde

schat en daar de vestingen door bisschop Philips in 1518 geslecht waren, wierpen zich in het jaar 1622 de 800 of 900 Spanjaarden, die zich hier gelegerd hadden, in de kerk, met oogmerk om zich van dezelve te bedienen tegen de staatschen, die hen te gemoet trokken. Deze kerk werd kort daarna eene prooi der vlammen, toen het geheele stadje door eenen geweldigen brand groote schade leed. Het meerendeel der burgers, 2,900 in getal, geneert zich van den landbouw, de fabrieken en eenige handwerken, waaronder vooral vroeger het knoopmaken moet gerekend worden. In Augustus wordt in

dit stadje de jaarmarkt gehouden, die hier den naam van Ommer Bissing draagt, en van alle plaatsen in den omtrek eenen groeten toeloop heeft.

Ommerschans

De gemeente Ambt-Ommen bevattende in de gehuchten Lemele, Arriën, Varsen, Giethmen, Junne, Stegeren, Eerde met een merkwaardig kasteel van denzelfden naam, Vilsteren met eene R. K. kerk, en Archum als ook de Ommerschans, en in de daarbij gelegene kolonie der maatschappij van weldadigheid 2,100 inwoners.

De kolonie aan de Ommerschans bestaat uit een gesticht voor bedelaars, eene strafkolonie, ter beteugeling van hen, die de algemeene rust en orde verstoren, en eenige hoeven voor vrije kolonisten. Het is verbazend, welke aanwinsten hier op den vroeger zoo geheel verlatenen grond verkregen zijn. De landbouw staat er op eenen vrij hoogen trap, zoo zelfs, dat de menigvuldige lanen, de digte heggen en de rijke moestuinen met overvloed van groente, voor geene andere in de vruchtbaarste gedeelten des lands behoeven onder te doen. De kinderen gaan tweemaal daags ter school; des avonds moeten niet alleen de lieden, die des daags op de akkers werkzaam zijn, maar ook de volwassenen deel aan het schoolonderwijs nemen, met dien verstande, dat op den eenen dag de mannen, en op den anderen de vrouwen zich te dien einde vereenigen.

Junne

De heer Mr. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuís deelt uit het boek der markte Junne, waarin de zoo even genoemde buurtschap is gelegen, de volgende bepaling eener holtspake Ao. 1617 mede: “Markerigter en Erfgenamen in consideratie genomen hebbende, de schoonheid en de fraaiheyd van de jonge maagden in Junne, ook aangezien de fraaye stemmen van singen, vereeren de jonge maagden alle jaar ½ tonne bier, welke van de jongste huislieden betaalt zal worden. Zullen zich alsoo alle jaar met den erfgenamen ende inwoonden van Junne lustig ende vrolijk maken, en denselrigen alle jaar met een liedeken vereeren ende die halve tonne bier zullen die meyeren haar landheren mogen korten”.

Sage over een reus en de heuvelen van de Lemelerberg die Aan de heuvelen tusschen Ommen en Holten, knoopt zich eene sage, in den Overijselschen almanak aldus medegedeeld: “Eenen reus, die aarde in de slip van zijnen mantel droeg, was bij het overstappen der Vecht de Bestemerberg ontvallen; bij het stappen over de Regge de Lemelerberg, en vervolgens de Luttenberg. De rest niet meer dragenswaard keurende, had die langs Hellendoorn en verderop uitgeschud.”

Op genoemden Lemelerberg zijn drie bronnen, welke des winters nimmer bevrozen, schijnbaar slechts weinig water opleveren, doch hij den fellen vorst in 1838 derzelver omstreken in vrij uitgebreide ijsvlakten vervormden. Ook vindt men op denzelfden vele steenen en daaronder eenen grooten zandsteen, boven den grond eene lengte van 4,7 el, eene breedte van 2 el en eene hoogte van ruim 1,2 el hebbende”.

3-gangen keuzemenu
€ 32,50

EKKELenkAMP

LUNCH ■ DINER ■ PATISSERIE

IJSSALON

Stationsweg 1 ■ 7731 AW Ommen ■ telefoon 0529 45 17 82
www.ekkelenkamp-ommen.nl

SPECIALE LESSEN VOOR OUDEREN

SPORTRIJK

fit & gezond

SPORTEN VOOR
MAAR € 20,99

Brink 35 Ommen | T. 0529-454508 | info@sportrijk.nl

Bouwbedrijf Vonder

www.bvbouw.nl - info@bvbouw.nl

Brink 10 - 7731 TG Ommen - Tel. 0529 - 451043

Nieuwbouw
Verbouw
Renovatie
Restauratie
Tekening
Vergunningen

Van Aalderen garage en tankservice

Voor kwaliteit-voordeel en service komt u echt bij van Aalderen aan de Hamsgoren 25 terecht.
Telefoon (0529) 452429

snel en
eigenzinnig
oplossingen
van nu
van cijfers naar
toekomstplannen

hart voor
resultaat

www.krcvanelderens.nl

KRC VAN ELDEREN

accountants | belastingadviseurs

RADIO - T.V. - STEREO RECORDERS - KOELKASTEN
WASAUTOMATEN - EIGEN TECHNISCHE DIENST

M. Dunnewind

Dr. A.C. van Raaltestraat 12
7731 GN Ommen
Tel. (0529) 45 16 58

BRASSERIE TANTE POS

OMMEN

adres Markt 17, 7731 DB Ommen

telefoon (0529) 45 18 13

e-mail info@tantepos.nl

internet www.tantepos.nl

Nijkamp

installatietechniek

Hallo

JUMBO

Ommen

Markt 22-24, 7731 DB Ommen

T 0529 - 47 81 60

www.jumbo.com

Bas Nijkamp

06 51 78 57 57

Coevorderweg 6

7735 KH Arriën

info@nijkampinstallatie.nl

Dunnewind Groep b.v.

Verhuur van:
mobiele kranen - shovels - containers - kippertrailers
dieplacers - truck - kraan - aanhanger

Uitvoering van:
grondwerken - sloopwerken - rioleringswerken - bestratingen

Verkoop van:
zand - grond - grind

Als inwoner van de gemeente Ommen kunt u
zes dagen per week uw tuinafval gratis bij ons inleveren.

Openingstijden: Maandag t/m vrijdag van 8.00 uur - 17.30 uur
Zaterdag van 8.00 uur - 12.00 uur

Strangeweg 7
7731 GV Ommen
Tel. (0529) 45 21 50

info@dunnewindgroep.nl
www.dunnewindgroep.nl

UW DAK IS ONS VAK!!!

dakdekkers- en renovatiebedrijf

E. van der LINDE

OMMEN BV

Vermeerstraat 13 • 7731 SM Ommen • Tel. (0529) 45 30 33

Notarispost OMMEN

Zet het zwart op wit.

Notarispost Ommen

Vrijthof 8a, 7731 CN Ommen

T 0529 - 712 523

E secretariaat@notarispostommen.nl

I www.notarispostommen.nl

Elke maandagavond

van 19.00 tot 21.00 uur gratis

en vrijblijvend inloopspreekuur.

sallands goed

registermakelaars & taxateurs

Vechtkade 3 - 7731 JC Ommen - T 0529 455055

E ommen@sallandsgoed.nl - www.sallandsgoed.nl

Al ruim 20 jaar onroerend goed specialist in Ommen

DE KAPPER

Vrijthof 1
7731 CN Ommen
Telefoon (0529) 45 49 48
tijdvoorjezelf@salondekapper.nl

WWW.SALONDEKAPPER.NL

Maak online een afspraak

**Wijnhof
Ommen**

dranken & delicatessen

Varsenerstraat 2

7731 DC Ommen

T 0529 45 30 66

E info@wijnhofommen.nl

I www.wijnhofommen.nl

VERHUIZINGEN

EN

TRANSPORTEN

H. STEEN B.V.

Sogenbosstraat 3
7731 WT Ommen
Tel. (0529) 45 18 02
E-mail info@hsteenbv.nl

Resto | Oco

Ook zorgmaaltijden

Brugstraat 16 ~ 7731 CT Ommen
info@resto-oco.nl ~ www.resto-oco.nl
0529 451429

lunch
plateerij
afhaal
zakking
partij

WILDTHOUT

Hotel & Restaurant

SERVICE, KWALITEIT EN GEZELLIGHEID!

Telefoon 0529-451592
info@wildthout.nl
www.hotelwildthout.nl

*Aj komt
zôj't goed heb'n*

Restaurant-Catering

De Bootsman

Coevorderweg 19
7737 PE Ommen
Tel. (0529) 45 72 72

**Uw vakantie is bij voorbaat geslaagd op
Bungalowpark Hoge Hexel**

Voor reservering:

Hoge Hexel Recreatie

Bruine Hoopsweg 6, 7645 BJ Hoge Hexel
Tel. (0546) 57 98 65 • Fax (0546) 57 13 08
E-mail: info@hhexel.nl • Internet: www.hhexel.nl